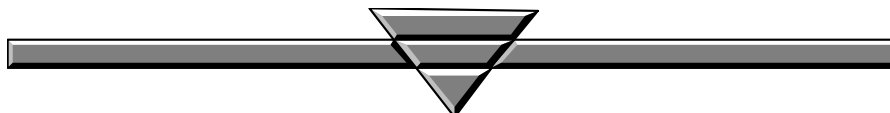

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

AJINIYOZ nomidagi NUKUS DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Qulyozma huquqida

UDK

JUMANOVA GULAİM SULTANMURATOVNA

MAVZU: «MEHRIBONLIK UYI» TARBIYALANUVCHILARINING
PSIXOLOGİK XUSUSIYATLARI» (o'smir yosh davri misolida)

5A 140802 -«Psixologiya» mutaxassisligi

MAGISTR AKADEMIK DARAJASINI
OLISH UCHUN YOZILGAN DISSERTATSIYA

Ilmiy raxbar: p.f.n.,dots. A.Urumbaeva

Nukus-2011

**MAVZU: «MEHRIBONLIK UYI» TARBIYALANUVCHILARINING
PSIXOLOGİK XUSUSIYATLARI» (o‘smir yosh davri misolida)**

R E J A:

KIRISH

**I-bob: «MEHRIBONLIK UYLARI» va uning TARBIYALANUVCHILARINI
O‘RGANISHNING NAZARIY JIHATLARI**

1.1. «Mehribonlik uylari»ga oid hujjatlar

**1.2. «Mehribonlik uylari» tarbiyalanuvchilarini tarbiyalashning pedagogik -
psixologik asoslari**

**1.3. Psixologning «Mehribonlik uylari» tarbiyalanuvchilari bilan olib boradigan
ishlari**

1.4. «Mehribonlik uyi» pedagogic jamoasining asosiy vazifasi

1.5. Halq pedagogikasida etimlar muammosining yoritilishi

**2-bob: «MEHRIBONLIK UYI» TARBIYALANUVCHILARI BILAN OLIB
BORILADIGAN PEDAGOGİK - PSIXOLOGİK TADBIRLAR**

**2.1. O‘smir yoshdagi tarbiyalanuvchilarni do‘stona va mehnatsevarlik ruhida
tarbiyalash buyicha tajriba – sinov ishlari mazmuni**

**2.2. «Mehribonlik uyi» tarbiyalanuvchilarida do‘stona munosabatini qaror
toptirish tizimi**

**2.3. «Mehribonlik uyi» psixologi uchun «tarbiyasi qiyin» o‘smirlarni
psixologiyasini aniqlash buyicha tavsiyalar**

XULOSALAR

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

ILOVALAR

“Jamiyatimizda hech kim o‘zini yolg‘iz sezmasligi,
hech kim etibordan chetda qolmasligi kerak”

(Islom Karimov)

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi: O'zbekistonimizning kelajagi bo'lmish yosh avlodni jismoniy sog'lom, aqliy yetuk, axloqiy pok, ma'naviy boy, insofli diyonatli bo'lishini ta'minlash g'oyat murakkab va ma'suliyatli ish. Buning uchun sog'lom oilaviy hayot to'g'ri tarbiya mezonidir. Kishilik jamiyatini paydo bo'lgan bola tarbiyasi muqaddas hisoblanadi. Xalqimiz farzand ko'rishni ota-ona uchun baxt, biroq uning taqdiri va kelajagiga befarq bo'lish katta gunoh deb biladi.

Shuni taasuf bilan qayd etish kerakki, jamiyatimizda ma'lum miqdor bolalarning tarbiyasi, oilada ota-ona bag'rida emas, bolalar uylarida aniqrog'i yetimxonalarda kechmoqda. **Yetimlik** - tarixiy fakt, ota-onadan juda vaqtli judo bo'lishi, agar boquvchi bo'lmasa, biror-bir insonparvar oila yoki davlat muassasalarida tarbiyalanish ma'lum bir kishilar taqdirida ko'rinadi. Afsuski, hayot hayotligini qiladi. Turli sabablar bilan yetimlikka duchor bo'lgan bolalar har bir jamiyatning ijtimoiy «og'rig'i» sifatida kishilar diqqat e'tiborida bo'lib kelgan, kelyapti. Yana ham afsuslanadigani shundaki, ayrim bolalar ota-onalari tirik bo'la turib yetimxonalarga tushib qolayapti. Bu hodisalarning ob'yektiv va sub'yektiv sabablari bor.

Agar «Mehribonlik uylari» tarbiyalanuvchilari tarkibiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning o'z farzandlaridan voz kechgan kimsalar (ularni ota-onalar deyish qiyin), ruhiy kasallikka chalingani, jinoyat qilgani tufayli, ota-onalik huquqidan mahrum etilganlar, hayotdan ko'z yumgan kishilarning farzandlari ekanligini ko'ramiz.

Hozirgi kunda Respublikamizda **2,7 mingdan ortiq bola 18-ta «Mehribonlik uylari»da** Davlat ta'minoti hisobidan ta'lim – tarbiya olmoqda. Bu maskanlardagi

ta'lim – tarbiya jarayoni umumta'lim maktablaridan farq qiladi. Bu hammamizga ma'lumdir.

«Mehribonlik uylari»dagi tarbiyalanayotgan bolalar psixologiyasi xususiyatlarini xisobga olgan xolda ushbu muassasalardagi shaxslararo munosabatlarini qaror toptirish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida samimiy munosabatni keltirib chiqarish, “Bolalar huquqi va manfaatini himoya qilish” Konvensiyasi talablari asosida ishni tashkil qilishni davr taqozo etmoqda.

«Mehribonlik uylari»da bir oiladek yashashi, bolalarni hurmat, izzat, mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash, shu borada ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil qilish va amalga oshirish borasida Xalq Ta'limi Vazirligining ko'rsatmalari, metodik qo'llanmalarda dasturlari nashr etilgan bo'lsada, «Mehribonlik uylari»da tarbiyalanayotgan bolalar psixologiyasi xususiyatlarini xisobga olgan xolda ulardagi sog'lom shaxslararo munosabatini qaror toptirish hamda ta'lim-tarbiya ishlarini tug'ri tashkil qilish va amalga oshirish masalalari hali tulaqonli o'z echimini topganicha yo'q. Ushbu vaziyat tadqiqot mavzusini tanlashga, izlanishga, uning **dolzarbligini va zaro'rligini** belgilashga asos bo'ladi.

Dissertatsiyaning ilmiy-tadqiqot ishlar rejalari bilan bog'liqligi: Bu tadqiqot ishi davlatimiz talim tizimidagi islohotlarning asosiy yunalishlari bo'lib xisoblanadigan umumiy o'rta talim yunalishi bilan, shu jumladan, «Talim haqida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi» hamda 2010 yili qabul kilingan «Barkamol avlod yili» davlat dasturi asosida «Mehribonlik uylari» kabi muassasalari bolalari va o'smir yoshlarini tarbiyalash masalalari buyicha tasdiqlangan ilmiy-tadqiqot ishlarning rejalari bilan bevosita bog'lik. Shuningdek, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti «pedagogika va psixologiya» kafedrasining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan o'zviy bog'lik.

Dissertasiyaning maqsadi: «Mehribonlik uylari» o'smir yoshidagi tarbiyalanuvchilarining psixologik xususiyatlarini o'rganish hamda ularda do'stona munosabatlarini qaror toptirishning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash.

Tadqiqot ishida kuyidagi **ishchi gipoteza** ilgari so'rildi: «Mehribonlik uylari»dagi talim-tarbiya jarayoni o'ziga xos xususiyatlariga ega va uni tadqiq

hamda tahlil qilish barkamol avlodni tarbiyalash masalasida dolzarb muammo bo'lib xisoblanadi.

Maqsadga erishish xamda gipotezani tekshirib ko'rish uchun tadqiqot jarayonida quyidagi belgilangan **vazifalarni** xal etishimiz zarur:

- muammo buyicha psixologik-pedagogik adabiyotlarni va malumotlarning nazariy tahlilini tavsiya etish;
- «Mehribonlik uylari» va uning tarbiyalanuvchilarini o'rganishning nazariy jihatlarini **aniqlash maqsadida**;
- «Mehribonlik uylari»ga oid hujjatlarni taqdim qilish;
- «Mehribonlik uylari» tarbiyalanuvchilarini tarbiyalashning pedagogik -psixologik asoslarini ochib berish;
- psixologning «Mehribonlik uylari» tarbiyalanuvchilari bilan olib boradigan ishlarini ko'rsatish;
- «Mehribonlik uyi» pedagogic jamoasining asosiy vazifasini belgilash;
- Halq pedagogikasida etimlar muammosining yoritilishini o'rganish;
- «Mehribonlik uyi» tarbiyalanuvchilari bilan olib boriladigan pedagogik-psixologik tadbirlarni **ko'rsatish maqsadida**;
- O'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilarni do'stona va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash buyicha tajriba – sinov ishlari mazmuni bilan tanishtirish;
- «Mehribonlik uyi» tarbiyalanuvchilarida do'stona munosabatini qaror toptirish tizimini tadqiq qilish;
- «Mehribonlik uyi» psixologi uchun «tarbiyasi qiyin» o'smirlarni psixologiyasini aniqlash buyicha amaliy tavsiyalar berish;
- dissertatsiya mavzusiga bog'liq taqdimot (slyd) materiallarini tayyorlash;
- dissertatsiya buyicha xulosalar chiqarish.

Dissertatsiya maqsadini va vazifalarin **amaliyotga tadbiq qilinishi** bosqichma-bosqich 2009-2011 yillari olib borildi. Tadqiqotning **barcha**

bosqichlarida talim-tarbiya jarayonida «Mehribonlik uyi» ish faoliyatlari koʻzatilib borildi, hamda pedagog-tarbiyachilar va bolalar bilan suxbat, anketa va test ishlari olib borildi. Ilmiy adabiyotlarni va manbalarni oʻrganish asosida yosh va pedagogik psixologiyasi buyicha tadqiqotlarning xususiyatlari muammosini taxlil qilishning asosiy yunalishlari aniqlandi, «Mehribonlik uyi» xujjatlarin tahlil qilish natijasida ularning pedagogik tajriybalari umumlashtirildi, tarbiyachi-pedagoglar va amaliy psixolog kasbiy faoliyati ish mazmuni chuqur oʻrganildi. Olingan natijalarning toʻgʻriligi va ishonchligi oldimizga qoʻyilgan ishchi gipotezamizni isbotladi.

Tadqiqotning ilmiy bazasi: qilib Qoraqalpogʻiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligiga qarashli Xujayli shahridagi 1-sonli Respublika «Mehribonlik uyi» belgilandi. Tadqiqotta ushbu muassasaning rahbar-xodimlari, pedagog-tarbiyachilar jamoasi hamda oʻsmir yoshlar qatnashdilar.

Ilmiy tadkikotning metodologik asoslari kuyidagilardan iborat: tarbiya nazariyasi, uning asosiy tamoyillari va kategoriyalari; bilish nazariyasi, psixologiyaning asosiy tamoyillari va kategoriyalari: jumladan, determenizm tamoyili, ong va faoliyatning birligi tamoyili, nazariya va amaliyotning bogʻliqligi tamoyili, talim-tarbiyadagi shaxsiy yunalltirilganlik tamoyili, talim-tarbiya haqidagi gumanistik psixologiyaning qonuniyatlari, L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy kontseptsiyasi, A.N.Leontev, V.A.Petrovskiy va boshqalarning shaxs nazariyalari, shuningdek, yosh va pedagogik psixologiya xususiyatlari muammosini tadqiq qilishgan etakchi rus va oʻzbek olimlarining gʻoyalari. Shuningdek, biz dissertatsiyamizda yosh avlodni tarbiyalashda Sharq mutaffakirlarining falsafiy va pedagogik qarashlariga, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning har tamonlama barkamol, komil insonni tarbiyalash hakidagi fikrlariga, xususan, «Yuksak manaviyat - engilmas kuch» asaridagi gʻoyalariga hamda Oʻzbekiston Respublikasi «Talim haqida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi», «Milliy Mustaqillik mafkurasi», «Bolalar huquqi va manfaatini himoya qilish» Konvensiyasi hamda 2010 yili qabul qilingan «Barkamol avlod yili» davlat dasturidagi koʻrsatmalarni boshchilikka olgan hamda ularga suyangan holda ish olib bordik. «Mehribonlik uylari»ning

tarbiyalanuvchilarini psixologik hamda yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda zamon talablari asosida ularga kattaga hurmat, kichikka izzat, do'stlik, mehnatsevarlik, halollik, mehr-oqibat kabi milliy madaniyat va qadriyatlarning mazmuni va mohiyatini bilish, ularga e'tiqod qilish yoki avlodni insonparvarlik tuyg'usini shakllantiradi. Mavzudan kelib chiqqan holda o'smir bolalarni do'stona va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashning yangi metodlari va shakllari, tarbiyaviy tadbirlarning rejalari ishlab chiqildi.

Tadqiqot predmeti: «Mehribonlik uylari» o'smir yoshidagi tarbiyalanuvchilari psixologik xususiyatlari.

Tadqiqot ob'ekti: «Mehribonlik uylari» o'smir yoshidagi tarbiyalanuvchilarida do'stona munosabatlarini qaror toptirishning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash talim-tarbiya jarayoni.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: «Mehribonlik uylari» o'smir yoshidagi tarbiyalanuvchilarining psixologik xususiyatlarini o'rganish hamda ularda do'stona munosabatlarini qaror toptirishning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash maxsus ilmiy tadqiqot predmeti sifatida o'rganildi.

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot mobaynida amalga oshirilgan maxsus adabiyotlar sharhi, Prezidentimiz Islom Karimov asarlarining tahlili va olingan natijalar asosida ilgari surilgan nazariy g'oyalar, chiqarilgan ilmiy xulosalar tarbiyaviy ishlar metodikasining ayrim tomonlarini boyitishga xizmat qiladi.

Ishning ilmiy - tadqiqot metodlari: ilmiy pedagogik va psixologik adabiyotlarni, maxsus monografiyalarni, ommaviy axborot vositalari materiallarini hamda Internet sayt malumotlarini o'rganish va nazariy taxlil qilish metodi; ko'zatish, anketa, suhbat, eksperiment, tajribani umumlashtirish va tahlil qilish - tadqiqotning ilmiy metodlari bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuning ishlanganlik darajasi: Jamiyatimizning hozirgi bosqichida yosh avlodni milliy-manaviy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, «Mehribonlik uylari»ning tarbiyalanuvchilarini psixologik hamda yosh xususiyatlarini inobatga olish muammolari olimlar va tadqiqotchilar etiborini jalb qilmoqda. Bu muammoga bag'ishlab faylasuflar, pedagoglar, psixologlar, adabiyotshunos va jamiyatshunos

mutaxassislar tadqiqot ishlarini olib bormokdalar. Jumladan, ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi muammolarining echimini topish O. Musurmonova, S.M.Qodirov, S.Nishonovalar tomonidan o'rganilgan. Q.Nazarov, N. Jo'raev, M.Abdullaev, S.Ochil, A.Luqmonov, Z.Islomov kabi olimlar jamiyatimizda milliy istiqlol ma'naviyatini tiklash va rivojlantirish, milliy til va madaniyatni taraqqiy ettirish, milliy o'z-o'zligini anglash, Vatanga sodiqlik tuyg'ularini shakllantirish muammolarining echimini topishga ijtimoiy-siyosiy, falsafiy va islomshunoslik nuqtai nazaridan yondashganlar. A.Muhammadjonov, O. Fayzullaev, O.Jalilov, E.Karimov, M.Xayrullaev, A.Erkaev, M.Rajabova, M. Mahmudov kabi olimlar mustaqillik davrida komil inson tarbiyasi masalalari bilan shug'ullanib kelmoqdalar. Milliy ma'naviyatimizga xos bo'lgan his-tuyg'ularni, g'ururni, vatanparvarlikni yosh avlodda shakllantirish muammolarining psixologik va pedagogik jihatlarini E.G'oziev, V.Karimova, S. Nosirxo'jaev, M. Zaripov, M. Lafasovlar tadqiq etishgan. Fuqarolarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalasida o'ziga xosliklarni aniqlash va pedagogik metodlardan foydalanish A.Azizxo'jaev, M.Qur'onov, Sh.Qurbonov, E. Seytxalilov, Q.Qurbonboev, N.Ortiqovlar ishlarida o'z aksini topgan. U. Mahkamov, O.Xasanboeva, Sh.Qoraev, Q.Karimbekov, U.Erkaev, S.Fayzulinalar ma'naviy qadriyatlar, insoniy munosabatlar, kundalik turmush, oila va odob estetikasi hamda ularning mohiyatiga doir tadqiqot ishlarini olib borganlar.

Tadqiqotning birinchi nazariy - izlanish bosqichi 2009-2010 yillarda olib borildi. Bunda muammoga oid falsafiy, psixologik, pedagogik yo'nalishdagi ilmiy adabiyotlar o'rganib chiqildi, shuningdek mavzu nazariy va amaliy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqotning maqsadi, mazmuni, vazifalari belgilab olindi.

Tadqiqotning ikkinchi – tajriba bosqichi: 2010-2011 yillarda o'tkazildi, bu boskichda tadqiqotning dasturi tuzib chiqildi, uning nazariy asoslari, mazmuni, tajriba mashg'ulotlarining shakl va usullari ishlab chiqildi. Tajriba natijalari tahlil qilindi, samaradorlik darajasi umumlashtirildi.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi: 2009-2011 yillar davomida Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti «Pedagogika va psixologiya»

kafedrasining ilmiy-uslubiy va uquv-uslubiy seminar majlislarida, tajriyba ishlari jarayonida Qoraqalpog‘iston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligiga qarashli Xujayli shahridagi 1-sonli Respublika «Mehribonlik uyi»da, pedinstitut magistrantlarining ilmiy anjumanlarida bayonat shaklida muhokama qilinib borildi. Tadqiqot natijalari va tavsiya etilgan metodik ko‘rsatmalar «Mehribonlik uylari» tarbiyachi - pedagoglari hamda pedagogik oliy talim muassasalari talabalari ishlarida foydalanilishi mumkin.

Tadqiqot natijalarining e’lon qilinganligi: Dissertatsiya mavzusiga oid materiallar institut ko‘lamida 2011 yil 13-yanvar kuni o‘tkazilgan «Halq talim tizimida psixologik xizmatning samarasini orttirish omillari» mavzusidagi amaliy seminar majlisida ilmiy bayonat shaklida rasmiylashtirildi. Tadqiqot mavzui bo‘yicha 1- ta ilmiy maqola 2011 yil uchun «Bilim bo‘log‘i» jurnaliga nashrga topshirildi.

Dissertasiyaning tarkibiy tuzilishi: tadqiqot ishi kirish, 2- bob, 8- paragraf, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati va ilovalardan iborat. Ishning umumiy hajmi _____ sahifa.

I-bob: «MEHRIBONLIK UYLARI» va uning TARBIYALANUVCHILARINI O‘RGANISHNING NAZARIY JIHATLARI

1.1. «Mehribonlik uylari»ga oid hujjatlar

Respublikamizda yetimxonalarda e’tibor, ya’ni Hayriya jamiyatlarining faoliyatlari faollashgan bo’lsada, Mehribonlik o’ylari soni kamaygani yo’q. Hozircha Respublikamizda «**Mehribonlik uylari**» jami soni 67- tani tashkil qiladi.

«Mehribonlik uylari» hakida «Qonun»lar, «Nizom»lar ishlab chiqildi. Mana shunday qarorlardan masalan: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini aniq yo’naltirilgan tarzda qo’llab - quvvatlashning 2002-2003 yillarga mo’ljallangan dasturining amalga oshirish chora - tadbirlari to’g’risidagi», «Yetim bolalarni va ota - ona

qarovsiz qolgan to'liq davlat ta'minotidagi bolalarni ijtimoiy himoya qilish» qarorlarida shunday delingan:

- Ular barcha turdagi umumta'lim maktablarining bitirib chiqayotgan va ishga joylashayotgan kiyimbosh, poyafzal va anjomlar sotib olish uchun to'lanadigan nafaqalar miqdorini 2002 yilda eng kam ish haqining 80 barobariga, 2003 yilda - 100 barobariga, shuningdek, pul nafaqasi 2002 yilda - eng kam oylik ish haqi miqdorining 3 barobariga va 2003 yilda - 5 barobarigacha miqdorda oshirish;
- o'quv muassasasi yashash joyidan uzoq masofada joylashgan hollarda byudjet mablag'lari hisobiga imtiyozli transportda yurish kartochkalari bilan ta'minlash yuli bilan kuchaytirilsin;
- O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Moliya vazirligi, Mehnat va aholi ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, Oliy va o'rta mahsus ta'lim vazirligi bilan birgalikda to'liq davlat ta'minotidagi yetim bolalarni va ota-ona qarovsiz qolgan bolalarni pul nafaqalari hamda kiyim-bosh, poyafzal va anjomlar sotib olish uchun nafaqalar, shuningdek, transportda yurish kartochkalari bilan ta'minlash tartibini bir oy muddatda ishlab chiqsin va tasdiqlasin.

«Mehribonlik uyi»da tarbiyalanayotgan bolalarni o'qimishli, bir-biriga mehribon, vatanparvar va har tomonlama mukammal inson qilib tarbiyalash uchun juda katta sharoitlar yaratilmoqda. Bunday sharoitlardan biri yana **Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 18 fevraldagi 59-qaroriga** 3-ilova qilib **«Mehribonlik uyi to'g'risida» Nizom** ishlab chiqildi. Ushbu **Nizom** 6- bo'lim va 60- moddadan iborat.

Ushbu **Nizomning birinchi bo'limida** «Umumiy qoidalar», ya'ni «Mehribonlik uylari» yetim bolalari ota - onasining qarovsiz qolgan bolalar uchun davlat internat ta'lim muassasasi ekanligi, o'z faoliyati davomida bir qancha normativ hujjatlarga amal qilishi, «Mehribonlik uyi»da tarbiyalanayotgan **bolalar soni** sanitariya va gigiyena qoidalariga rioya qilgan holda **240 nafardan** oshmasiligi haqida, u yerdagi bolalarni guruhlarga ajratishda

ularning yoshiga alohida e'tibor berishi lozimligi ta'kidlab o'tilgan. Bular bilan bir qatorda «Mehribonlik uyi» mustaqil yuridik shaxs hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining Davlat gerbi tasvirlangan, o'z nomi yozilgan muhrga, burchakli shtampga, blanka va belgilangan namunadagi lavhaga ega bo'lishi ham Nizomning birinchi bo'limida aytib o'tilgan.

Nizomning ikkinchi bo'limida o'quv - tarbiya jarayoni tuzilmasi va uni tashkil qilish haqida aytib o'tilgan. **Nizomning** keyingi bo'limlarida esa tarbiyalanuvchilarning manfaatlari, ularning qanday kadrlar bo'lib yetishishlari haq haqida, «Mehribonlik uyi»ning boshqarish va uni moliyaviy xo'jalik faoliyati» to'g'risida fikrlar yuritilgan.

Ushbu **Nizomning** qoidalaridan chetga chiqmagan holda Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'lim vazirligiga qarashli Xujayli shahridagi №1 «Mehribonlik uyi»ning Nizomi ishlab chiqilgan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligiga qarashli

Xujayli shahridagi №1 «Mehribonlik uyi»ning NIZOMI

1. Umumiy qoidalar:

1. «Mehribonlik uyi» yetim bolalar va ota-onasidan qarovsiz qolgan bolalar uchun davlat internat ta'lim muassasasidir.
2. «Mehribonlik uyi» o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, qarorlari va Farmoyishlariga, mahalliy hokimiyat va ta'lim tizimlarining boshqa normativ hujjatlariga hamda ushbu nizomga amal qiladi.
3. «Mehribonlik uyi»ning asosiy vazifasi oilaviy muhitdan mahrum bo'lgan bolalar va o'smirlarni to'liq ruhiy sog'lomlashtirishga, ijtimoiy mehnatga moslashuviga va ijtimoiy-huquqiy himoya qilishga ko'maklashuvchi uy sharoitiga yaqinlashtirilgan muhitni yaratishga erishishdir.
4. «Mehribonlik uyi» Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi tuzilmadir.
5. «Mehribonlik uyi» dagi bolalar soni viloyat, shahar hokimliklari tomonidan sanitariya va gigiyena normalariga rioya qilgan holda belgilanadi, lekin tarbiyalanuvchilarning **soni 120 nafardan** oshmasligi kerak.

6. «Mehribonlik uyi» tarbiyalanuvchilari har xil yoki bir xil yoshdagi tarbiyalanuvchilar guruhlariga birlashtiriladi. 7 yoshgacha bo'lgan turli yoshdagi bolalar guruhlarida tarbiyalanuvchilar soni 12 nafar qilib belgilanadi, har xil yoshdagi tarbiyalanuvchilar guruhlarida 4 esa yoshgacha bolalar 10 nafar, 4 yoshdan yoshgacha bo'lgan bolalar guruhida esa 16 nafar bola bo'ladi. Guruh va sinflardagi o'quvchilar soni sharoitga qarab respublika xalq ta'limi vazirligi bilan kelishilgan holda tashkil etiladi.

7. «Mehribonlik uyi»ni tashkil etish, qayta tashkil va tugatish respublika va shahar hokimliklari hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'lim vazirligi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

8. «Mehribonlik uyi» mustaqil yuridik shaxs hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining Davlat gerbi tasvirlangan, o'z nomi yozilgan muhriga, burchakli shtatnpga, varaqa va belgilangan namunadagi lavhaga ega bo'ladi.

9. «Mehribonlik uyi»da mehnatkashlarning xat, ariza, murojaat va shikoyatlarini ko'rib chiqish ishlari hamda fuqarolarni qabul qilish tartibi O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi Vazirligi tomonidan belgilangan tartibda olib boriladi.

11. O'quv-tarbiya jarayonini tuzilmasi va uni tashkil qilish:

10. O'zbekiston Respublikasida yetim bolalar va ota-onasining qarovisiz qolgan bolalar uchun davlat internal ta'lim muassasalarining quyidagilari faoliyat ko'rsatadi.

11. Tarbiyalanuvchilarni o'qitish «Mehribonlik uyi»ga yaqin bo'lgan boshlang'ich (1-4 sinf) tayanch (5-9 sinf) o'rta (10-11-12 sinf) maktablarda yoki boshqa o'quv muassasalari litsey, gimnaziya va boshqalarda, shuningdek, «Mehribonlik uyi»ning o'zida belgilangan tartibda tashkil qilingan tayanch yoki faqat boshlang'ich maktabda amalga oshiriladi. Ta'limning har bir bosqichidagi o'quvchilarning yoshi va o'qish muddati «Mehribonlik uyi» yoki tarbiyalanuvchilar o'qiyotgan o'quv muassasasining Ustaviga binoan belgilanadi.

12. Yetim bolalar va ota - onasining qarovsiz qolgan bolalar bilim olayotgan o'rta o'quv muassasalarining o'quv - tarbiya va boshqa masalalari «Mehribonlik uyi» pedagogic jamoasi bilan yana hamkorlikda hal qilingan.

13. «Mehribonlik uylari»dagi o'quv ishlari yetim bolalar va ota - onasining qarovsiz qolgan bolalarning ruhiy-fiziologik xususiyatlarini hisobga olib, insonparvarlik, demokratik va dunyoviy tamoyillar asosida o'quv dasturlarini, ma'naviy, jismoniy va mehnat tarbiyasini tanlashga tabaqalashtirilgan tarzda yondosh ganholda ko'riladi.

14. Muassasa tarbiyalanuvchilarining ilmiy bilimlar asoslarini, tadbirkorlik, mehnat va boshlang'ich kasb malakasini davlat standartiga muvofiq holda o'zlashtirishni bolalarning shahxsiy ijodiy qobiliyatlarini va axloqiy fazilatlarini o'stirishni ta'minlaydi.

15. «Mehribonlik uyi» bolalar va o'smirlar umumiy ta'limini, tarbiyalanuvchilarning salomatligini muhofaza qilish, ularning huquqlari turmushini tashkil etish shakl va usullarini tanlashda mustaqildir va buning uchun belgilangan tartibda javob beradi.

16. «Mehribonlik uylari»dagi ta'lim va tarbiya ishlarida tillardan foydalanish «O'zbekiston Respublikasining davlat tili haqida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni bilan tartibga solinadi.

17. Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar uchun «Mehribonlik uylari» o'z faoliyatini maktabgacha va maktab yoshidagi tarbiya dasturiga muvofiq tashkil qiladilar.

18. Tarbiyalanuvchilarning shaxsiy ehtiyojlarini yanada to'liq qondirish ularning bo'sh vaqtlarini va dam olishlarini tashkil qilish maqsadida «Mehribonlik uylari»da ham muassasaning, ham boshqa davlat va jamoat hamda hususiy tashkilotlarning mablag'lari hisobiga turli klublar, to'garaklar, studiyalar, tijorat va ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan korxonalar tashkil qiladi. «Mehribonlik uylari»ning tarbiyalanuvchilari, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, madaniy estetik, tabiiy - ilmiy, texnik, sport va boshqa yunalishdagi maktabdan tashqari maussasalar ishlarida qatnashishlari mumkin.

19. Tarbiyalanuvchilarning madaniy - ommaviy, sport va mehnat faoliyatining turli shakllarida qatnashishi tashabbuskorlik, mustaqillik va vijdoniylik tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

20. «Mehribonlik uylari»da amaldagi qonunchilikka muvofiq o'z yo'riqnoma va nizomlari asosida faoliyat ko'rsatadigan bolalar, yoshlar jamoatchilik tashkilotlari va birlashmalari tashkil qilishi mumkin va mehnat tarbiyasini tanlashga tabaqalashtirilgan tarzda yondoshgan holda ko'riladi.

21. Ta'til vaqtida bolalarning dam olishi shahar tashqarisidagi oromgohlarda, dala hovlilarda, shuningdek, turist, sport sog'lomlashtirish oromgohlarida, dam olish uylarida, sanatoriyalarda, mahaliy hokimiyat va boshqaruv organlari tomonidan ajratilgan bepul yo'llanmalar bo'yicha tashkil etiladi.

22. Ta'lim, mehnat, dam olish va turli tadbirlarning tabiiy pedagogik jihatidan uyida kecha kunduz doimiy bo'lishlarini hisobga olgan holda tuziladi va muassasa Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

III. Tarbiyalanuvchilar:

23. «Mehribonlik uyi» ga yil davomida qo'yidagilar qabul qilinadi:

A) yetim bolalar,

B) sud qarori bilan ota - onasidan ajratib olingan bolalar,

S) hukm qilingan, ota-onalik huquqi mahrum etilgan, uzoq muddatli davolanishda bo'lgan yoki O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan belgilangan tartibda huquqiy muomalaga layoqatsiz deb topilgan, shuningdek, turar joyi aniqlanmagan ota – onalarning bolalari.

24. «Mehribonlik uyi»ga ko'p bolali, kam ta'minlangan oilalarning bolalari ham ushbu oilalarni ijtimoiy jihatdan qo'llab - quvvatlash maqsadida vaqtincha qabul qilinadilar. Shuningdek, «Mehribonlik uyi»ga yolg'iz onalarning farzandlari yoki faqat ota - onasidan bittasi (otasi) bo'lgan bolalar ham vaqtincha qabul qilinadilar.

25. «Mehribonlik uyi»ga yo'llanma balog'atga yetmagan bola yashaydigan joydagi shu muassasa tassarufida bo'lgan davlat boshqarish organlari tomonidan beriladi.

26. «Mehribonlik uyi»ga 3 yoshdan-17 yoshgacha bo'lgan bolalar qabul qilinadi. Jismoniy yoki ruhiy rivojlanish nuqsonlari bo'lgan yetim va ota -onasining qarovisiz qolgan bolalar mahsus umum ta'lim maktab internatlariga yoki mahsus mehribonlik uyiga yuboradilar.

27. «Mehribonlik uyi»ga yuboriladigan har bir bola uchun quyidagi hujjatlar taqdim etiladi:

- a) davlat muassasasiga yo'llanma,
- b) hokimlikning bolani mehribonlik uyiga joylashtirish haqidagi qarori: (qarorda balog'atga yetmagan bola, to'liq ma'lumotlar bo'lishi shart),
- s) tug'ilganlik to'grisida ma'lumotnoma, guvohnoma bo'lmagan taqdirda bolaning yoshini tasdiqlovchi ekspertiza xulosasi taqdim etiladi,
- d) bolaning sog'ligi haqida tibbiy hujjatlar (tibbiy tekshirishlar natijalari ilova qilingan holda),
- e) ma'lumoti haqida hujjat (maktab yeshidagi bolalar uchun),
- f) ota-onasi yoki bolani asrab qolgan kishilar haqidagi ma'lumotlar (ota-onasining vafoti haqida guvohnoma nusxasi), sudning hukmi va qarori, ota - onasining surunkali kasalligi yoki qidiruvda ekanligi haqidagi, ota-onasining yo'qligi yoki ularning o'z farzandlarini tarbiyalay olmasligi haqida,
- j) bolaning turmush sharoiti va tarbiya haqidagi tekshiruv dalolatnomasi,
- g) bolaning aka-ukalari, opa-singillari va boshqa yaqin qarindoshlari mavjudligi va ularning yashash joylari haqidagi ma'lumotnoma,
- h) bolaning ota-onasidan qolgan mol-mulki (agar bor bo'lsa) ruyhati, bu mulkning qayerda joylashganligi, uni saqlash uchun javobgar shaxslar haqidagi ma'lumoti,
- i) bolaning ota – onasidan qolgan mol—mulki,
- r) bolaga turar joy berkitilganligi to'g'risidagi hujjatlar.

28. Rensiya oluvchi bolalarning pensiya daftarchasi, bola foydasiga alimentlari

undirish haqidagi sud qarori, omonot daftarchasi. Bolani mazkur ustavning 24-bandiga muvofiq mehribonlik uyiga joylashtirishda yo'qorida ko'rsatilgan hujjatlar taqdim etiladi. Bu holda «f», «g» «h», «r», «l» kichik bandlarida ko'rsatilgan hujjatlar taqdim qilinmaydi. Bir oilaning a'zolari bo'lgan bolalar va o'smirlar yoki qarindoshlar biri muassasaga yuboriladilar. Tibbiy yordam ko'rsatishda sabablarga ko'ra ushbi bolalarni alohida tarbiyalash kerak bo'lgan hollarda bundan mustasno.

29. Tarbiyalanuvchilarning maktabgacha tarbiya «Mehribonlik uylari»dan «Mehribonlik uylari»ga o'tkazib 1- iyundan 25- avgustga qadar amalga oshiriladi. Sog'likni saqlash ta'lim muassasalaridan bolalarni maktabgacha tarbiya mehribonlik uyiga qabul qilish bola 3- yoshga to'lgandan so'ng ushbu ustavning 27-bandiga muvofiq amalga oshiriladi.

30. Bitirib chiqayotgan yoki mehribonlik uyidan boshqa joyga o'tkazilayotgan tarbiyalanuvchilarga quyidagi hujjatlar beriladi.

a) tug'ilganlik haqida guvohnoma, 16 yoshga to'lganlarga esa pasport ham,

b) davlat muassasalaridagi bo'lgani haqida ma'lumotnoma,

s) sog'lig'i haqida ma'lumotnoma (tibbiy hujjatlar),

d) ma'lumot to'g'risida hujjat (maktab yoshidagi bolalar uchun),

e) ota-onasi yoki yaqin qarindoshlari haqida ma'lumotnoma

f) bolaning mol-mulkka, pul mablag'lariga, turar joyda o'zi yoki ota-onasiga qarashli bo'lgan egalik qilish huquqini tasdiqlovchi hujjatlar yig'ma jildidagi boshqa hujjatlar.

g) muassasani bitirib ketayotganda bola moddiy va pul nafaqasi olganligini tasdiqlovchi hujjat.

31. Tarbiyalanuvchilarning mehribonlik uylarini bitirib chiqayotganligi haqida qaror muassasa Kengashi tomonidan qabul qilinadi va mehribonlik uyi bevosita bo'ysunadigan davlat ta'limini boshqarish organlari tomonidan tasdiqlanadi. Tarbiyalanuvchilarning o'z ota-onalari yoki qarindoshlari yoniga qaytib borishlari munosabati bilan ularni mehribonlik uyidan chiqarish Ustavining 31-bandiga muvofiq va bolalarning yilning qaysi davri va qaytishining

sababidan qat'iy nazar, bolaning turar joyidagi davlat ta'limini boshqarish organlarining tegishli xulosasi mavjud bo'lganda amalga oshiriladi.

32. «Mehribonlik uyi» direktori bolalarni qabul qilish va ularni muassasadan chiqarish uchun ushbu Ustav talablariga muvofiq shaxsan javob beradi.

33. «Mehribonlik uylari» tarbiyalanuvchilarining bilim olish va tarbiyasi toliq davlat ta'minoti asosida amalga oshiriladi.

34. «Mehribonlik uyi» tarbiyalanuvchilari mazkur Ustavning 1-2 ilovalariga muvofiq oziq-ovqat, kiyim, poyafzal, yumshoq ko'rpa-to'shak bilan ta'minlanadilar.

35. «Mehribonlik uylari»ning tarbiyalanuvchilari kinoteatr, ko'rgazmalar, muzeylar, sport inshootlariga bepul kirish hamda shahar jamoat (shahar atrofi) transport vositalarida (taksidan tashqari) shu jumladan, metroda bepul yurish huquqiga ega.

36. «Mehribonlik uyi» ma'muriyati bitiruvchilarining ishga joylashishlariga o'quv muassasalarining navbatdagi bosqichga kirib o'qishga zarur yordam ko'rsatiladi.

37. «Mehribonlik uyi»ning tarbiyalanuvchilariga hunar-texnika o'quv muassasalariga, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlariga o'qishga kirayotganda va ishga joylashishganda 3-ilovaga muvofiq bir sidra yangi kiyim-kechak, poyafzal, asbob-anjomlar, shuningdek, belgilangan norma bo'yicha dastlabki hujjatlar uchun bir yo'la pul nafaqasi beriladi.

38. «Mehribonlik uylari»ning bitiruvchilari hunar o'quv yurtini (hunar bilim yurtini, o'rta maxsus va oliy o'quv yurtini) tugatganga qadar, agar mazkur o'quv yurtida yotoqxona bo'lmasa hamda mazkur o'quv yurti va mehribonlik uyi bitta aholi punktida joylashgan bo'lsa, mehribonlik uylarida to'liq davlat ta'minotida yashash huquqiga egadirlar.

39. «Mehribonlik uyi»ning sobiq tarbiyalanuvchilari hunar, o'rta maxsus o'quv yurtlarining o'quvchilari, oliy o'quv yurtlarining talabalari dam olish yoki bayram kunlarida u yerda bepul ovqat va turar joy bilan ta'minlanadil.

40. Bitirib chiqqanidan so'ng bir yil mobaynida sobiq tarbiyalanuvchining bir korxonada boshqasiga o'tishi zarurati tug'ilganda, u bir oydan ko'p bo'lmagan vaqt

davomida mehribonlik uyi hisobidan bepul ovqatlanishi mumkin va unga qayta ishga joylashishida yordam ko'rsatiladi.

41. Tarbiyalanuvchilar O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga, axloqiy va odob-axloq normalariga, mehribonlik uyining ichki tartib-qoidalariga rioya qilishga, bilimlarini amaliy ko'nikmalarini, kasb mahoratini muntazam puxta egallashga, o'larining umumiy madaniy saviyasini oshirib borishga burchlidirlar.

42. Tarbiyalanuvchilarning boshqa huquq va burchlari O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hamda mehribonlik uyi Ustavi bilan belgilanadi.

IV. Kadrlar:

43. «Mehribonlik uyi»ga pedagog hodimlar belgilangan kontrakt asosida qabul qilinadi.

44. Tibbiy xizmat ko'rsatish muassasasining tibbiyot xodimlari tomonidan (sog'ligni saqlash muassasalaridan tor ixtisosdagi mutahassislarni jalb etgan xolda) amalga oshiriladi, ular (ma'muriyat bilan bir qatorda) bolalarning salomatligi va jismoniy rivojlanishi, davolash profilaktik tadbirlarni o'tkazish sanitariya-gigiyena normativlariga amal qilish, tarbiyalanuvchilarning ovqatlanishi tartibi va sifati uchunjavobberadi. Mehribonlik uylarida davolanish maslahat yordami va o'talغان davolash - sog'lomlashtirish tadbirlari tahlili mahalliy sog'likni saqlash organlari tomonidan amalga oshiriladi.

45. «Mehribonlik uylari»da ta'lim jarayonini psixologik ta'minlashni **psixolog** amalga oshiradi.

V. Mehribonlik uyini boshqarish:

46. «Mehribonlik uyi»ning davlat - jamoatchilik boshqaruvi demokratiya oshkoralik tamoyillari asosida va muassasa jamoasi bilan jamoatchilikning o'zaro hamkorligida amalga oshiriladi. Muassasaga umumiy rahbarlikning uning belgilangan tartibda tuzilgan va ish yuritadigan Kengashi amalga oshiradi.

47. Muassasada o'zini - o'zi boshqarish jamoatchilik organlari va «Mehribonlik uyi» Kengashi faoliyat qo'rsatishi mumkin.

48. «Mehribonlik uyi» bevosita rahbarligini, tegishli davlat ta'limini boshqarish organ belgilangan tartibda tayinlagan director amalga oshiradi.

Mehribonlik uyi o'quv tarbiyajarayenining ahvoliga va faoliyatiga director to'liq javobgardir.

49. «Mehribonlik uyi» mazkur ustav asosida faoliyat ko'rsatadi.

50. Har bir «Mehribonlik uyi»da homiylik kengashi tuziladi. U jamoatchilik organi hisoblanadi va o'z oldiga tarbiyalanuvchilarning moddiy ta'minotini yaxshilashga, «Mehribonlik uyi»ning moddiy texnika bazasini mustahkamlashiga yordam berishni maqsad qilib qo'yadi. Homiylik kengashi o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tasdiqlagan Nizom asosida amalga oshiradi.

VI. Moliyaviy xo'jalik faoliyati:

51. «Mehribonlik uylari»ning moddiy - texnika bazasi, zarur imoratlar, sport inshootlari, yer kommunikasiyalar, asbob anjomlari, transport vositalari va o'qitish, tarbiyalanishda hamda ta'lim - tarbiya sohasidagi boshqa vazifalarni hal etishda foydalaniladigan (muassasaning o'ziga xos hussusiyati bilan bog'liq bo'lgan boshqa mol - mulkdan iborat bo'ladi). Muassasaning binosi texnika havfsizligi qoidalari hamda sanitariya gigiyena qoidalariga muvofiq jihozlanadi va foydalaniladi.

52. «Mehribonlik uylari»ni mablag' bilan ta'minlash va ularning moddiy texnika bazasini rivojlantirish davlat normativlari asosida respublika hamda mahalliy byudjetlar (muassasa kimning tasarrufida ekanligiga qarab) va qo'shimcha manbalar hisobiga amalgam oshiriladi. Moddiy texnika bazasini rivojlantirish, shu jumladan loyihalash va qurish jahon amaliyoti hisobga olgan holda ustivor tartibda normativ asosida amalga oshiriladi.

53. Quyidagilar mablag' bilan ta'minlanishning qo'shimcha manbalari hisoblanadi. Qo'shimcha ta'lim xizmatlari ko'rsatishdan, amaldagi qonunchilik bilan taqiqlanmagan boshqa tijorat faoliyati turlaridan tushgan mablag'lar. Muassasaning o'quv ishlab-chiqarish ustaxonalari, korhonalari, sexlari va xo'jalik mahsulotlarini sotishdan, binolar, inshootlar, asbob-anjomlar va transportni ijaraga berishdan tushgan daromad sifatidagi mablag'lar. Mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining dotasiya tarzida berilgan mablag'lari, banklarning kredit Korxonalar, muaassasalar, tashkilotlar, alohida shaxslar qilgan

hayr-ehson pullari va qimmatbaho ashyolar. «Mehribonlik uyi» Kengashi kushimcha manbalar orqali olingan mablag'lardan mustaqil foydalaniladi. Muassasalarning byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lari olib qo'yilmaydi.

54. Yil oxirida ko'plab qoladigan pul mablag'lari qoldig'i, olingan manbalardan qat'iy nazar, olib qo'yilmaydi va ta'lim muassasasi kengashining hohishiga binoan sarflanadi.

55. «Mehribonlik uylari» mavjud ish haqi mablag'lari doirasida stavkalariga lavozim maoshlariga tabaqalashtirilgan qo'shimchalar belgilash hamda mehnatga haq to'lash va uni rag'batlantirishni tashkil etishning shakllarini mustaqil ravishda qo'llash huquqiga ega.

56. Muassasada buhgalteriya va statistika hisobini yuritish tartibi belgilangan tartibda boshqarib boriladi. Hisob-kitob operatsiyalari to'lov topshiriqnomalari va chek daftarchalari bo'yicha amalga oshiriladi.

57. Muassasaning hujjatlarini uyushtirish ishlari O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi belgilangan tartibda olib boriladi.

VII. Xalqaro hamkorlikda qatnashish:

58. «Mehribonlik uylari» qonunchilikda belgilangan tartibda, hozirgi davrda yetimlik, yetim bolalar va ota-onasining qarovsiz qolgan bolalar ta'limi muammolari bo'yicha xalqaro hamkorlik ishlariga qatnashish huquqiga egadir.

Izohlar:

1) Yozgi sog'lomlashtirish davrida (90 kungacha), yakshanba, bayram va ta'til kunlarida ovqatlanish harajatlarning amalda qaror topgan pul hisobidagi normasi har kishiga kuniga 10% oshiriladi.

2) Ba'zan oziq - ovqat mahsulotlarini O'zbekiston Respublikasining sog'liqni saqlash vazirligi tasdiqlangan asosiy ovqatlantirish normalari bo'yicha mahsulotlarning ta'minlash jadvaliga muvofiq almashtirishga ruxsat etiladi. Ovqatlantirish ushbu maqsadlar uchun belgilangan mablag'lar doirasida tashkil etiladi.

3) «Mehribonlik uylari» direktoriga tarbiyalanuvchiga ta'til, yakshanba va bayram kunlarida qarindoshlari yoki alohida fuqarolarni oilasida bo'lengan vaqt uchun,

Shuningdek, kasal bo'lgan davr uchun ovqatlantirish normalariga muvofiq oziq-ovqat mahsulotlari yoki ovqatlantirishga pul harajatlari doirasiga naqd pul berish huquqi beriladi.

Bunday qarorlar, Nizomlar «Mehribonlik uyi»da tarbiyalanayotganlar hayoti uchun, kelajagi uchun juda katta ahamiyatga ega. Respublikamiz yuqorida keltirilgan Nizom yoki qarorlarni chiqaribgina qolmay, uni amalga oshirishda ham salmog'li ishlarni amalga oshirmoqda, bir so'z bilan aytadigan bo'lsak «Mehribonlik uyilari»dagi tarbiyalanuvchilar davlatimiz qaromog'ida.

1.2. «Mehribonlik uylari» tarbiyalanuvchilarini tarbiyalashning pedagogik - psixologik asoslari

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq respublika Prezidenti I.A.Karimov mamlakatda ta'limning rivoji, kelajagimiz vorislari bo'lgan yoshlarning, istiqboli bilan dolzarb masalalarga eng ustivor sohalardan biri sifatida qarab yosh avlodning ta'lim va tarbiyasiga otalarcha g'amxo'rlik qilayotganligini guvohi bo'lib turibmiz. Respublikamiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan keying qisqa vaqt ichida bosib o'tgan taraqqiyot yo'li asrlarga arzigulik mazmun va samara kasb etmoqda. «Ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim va maorifni rivojlantirish milliy o'yg'onish g'oyasini ro'yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biridir» (I.Karimov)

Davlatimiz rahbariyati mana shu vazifalarni zimmasiga olgan holda, eng avvalo ishni ta'lim sohasidagi davlat siyosatini xususiy asoslarini yaratib berishdan boshlanadi. Sobiq ittifoq tarkibiga kirgan respublikalar ichida birinchilardan bo'lib, O'zbekiston Respublikasining Oliy Kengashi 1992 yil 2-iyulda «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonunini qabul qildi. Bu dastur amal hujjatda ta'lim sohasidagi davlat siyosatini asosiy tamoyillari, ta'lim tizimi, uning boshqaruv tarkibi, pedagog xodimlarining haq-huquqlari, burch va mas'uliyatlari aniq belgilab berildi. Binobarin, bu muhim davlat hujjatlarining qabul qilinishi ta'lim sohasida amalga oshiriladigan barcha islohotlarning muqaddimasi hamda hususiy kafolati edi.

Ammo, amaldagi ta'lim tizimi zamonaviy taraqqiyot topgan demokratik davlatlar, yangilanish jarayonlari talablariga javob bermay qoldi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasi, 1997 yilning 27-avgustida «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dastur»i qabul qilindi. Ikkalasi ham XX asrning oxiri XXI asrning muqaddimasida yuz berishi lozim bo'lgan muhim ta'lim islohotlari aniq ko'rsatib berildi, shuningdek, milliy dasturni ro'yobga chiqarish bosqichlari belgilab berildi. Eng muhimi beshta asosiy tarkibiy qismdan iborat mamlakadmizning **milliy modeli** yaratildi.

Prezidentimiz **Islom Karimov** tashabbusi va bevosita rahbarligida ishlab chiqilgan kadrlar tayyorlash **milliy modeli** qator noyob, takrorlanmas o'ziga xos xususiyatlarga ega. U O'zbekistonning xalqaro andozalaridagi zamonaviy taraqqiyotni ta'minlay oladigan dadil, mustaqil, tafakkurli, malakali, bilimli, mutahasis, ayni paytda ichki insoniy sifatlari barqurib kamolotga yetgan kadrlarni tayyorlash maqsadini ko'zlaydi.

Albatta, bugungi kunda yosh avlodni sog'lom, barkamol inson qilib dunyoga keltirish bilan birga, yoshlar ongiga ta'lim-tarbiyaga oid fikrlar bilan boyitish, mustaqil fikrlashga o'rgatish biz bo'lajak muallimlarning burchimiz va vazifamiz hisoblanadi. Biz yosh pedagoglar chin kungildan murg'ak qalb egalari, bolajonlarni ongli har tomonlama yetuk va barkamol qilib yetishtira olsakgina, mustaqil O'zbekistonimizga o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz. Bu borada, Prezidentimiz shunday degan edilar: «Agar maqsadsiz bo'lsang hech narsa qilolmaysan, maqsading katta bo'lmasa buyuk ish qilolmaysan».

Darhaqiqat, maqsadga erishishning muhim o'rni orzularimiz yo'lida tinmay mehnat qilishimiz, izlanishimiz, ta'limda yangiliklar joriy qilishimiz zarur. «Yangi tamoyillar asosida rivojlanayotgan ta'lim yosh avlodni barkamol, ma'naviy yetuk inson sifatida shakllantirishga qaratilgandir» (**I.Karimov**).

Mustaqil O'zbekistonimizning har bir yosh avlodini har tomonlama yetuk va barkamol qilib yetishtirishdan tashqari albatta, ularni Vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bizning asosiy vazifalarimizdan biridir.

Darhaqiqat, Vatan aziz, Vatandan muqaddas nima bor? Insonga neki muqaddas bo'lsa, barchasi Vatan - kindik qoni bilan bog'liqdir. O'zga shaharlarning go'zalligi, binolarning mahobati va salobati nechog'lik hayratlanarli bo'lmasin Ona Vatanga teng kelolmaydi. Vatanga muhabbat tuyg'usi ona suti bilan, alia bilan qonga kiradi. Xoh shoh, xoh gado bo'lsin bu hissiz yashay olmaydi.

Tole yo'qki jonimga balolig' bo'ldi,
Har ishniki ayladim xatolig' bo'ldi,
O'z yerni qo'yib Hind sari yuzlandim,

Yorab netayin, ne yuz sarolig' bo'ldi, deb, olis Hindistonning podshosi bo'lgan **Mirzo Boburni** yig'latgan ham Vatan tuyg'usi edi. Inshoolloh, yangi asrimiz, yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda: «XXI asr barchamiz uchun fikrlash va ishlash zamonini bo'lajak, O'zbekiston davlatining buyuk kelajagi voselikka aylanajak».

Kelajak bugundan boshlanadi. Hozir tarbiya masalasiga e'tibor berilmasa, kelajak boy beriladi. Ma'naviy va axloqiy poklanish, imon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat va shu kabi chinakam fazilatlar o'z-o'zidan kelmaydi. Hammasining zaminida tarbiya yotadi. Ta'lim - tarbiyasiz esa ma'naviyat bo'lmaydi. Darhaqiqat, milliy pedagogika asoschilaridan biri **Abdulla Avloni**ning «Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir» degan so'zlari fikrimizga dalil bo'la oladi.

Ma'naviy tarbiyalangan insonning fikrlash qobiliyati va uning milliy g'oyalari ham boy va mustaqil bo'ladi. Inson hayotida ham, jamiyat taraqqiyotida ham g'oyalar muhim o'rin tutadi. Milliy g'oya xalqning tub manfaatlarini ifoda etadigan uni o'z oldiga qo'ygan maqsadlari sari birlashtiradigan va safarbar etadigan g'oyadir. Milliy g'oya haqida gap borar ekan, biz nihoyatda keng qamrovli, murakkab, serqirra, insoniyat tarixida aniq va mukammal ifodasi, tugal namunasi hali hanuz yaratmagan tushunchalarni o'zimizda tasavvur qilishimiz kerak. Bu tushunchalar Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi, komil inson,

ijtimoiy hamrohlik, millatlararo hamjihatlik, diniy bag'rikenglik kabi yuksak g'oyalarni ma'no-mazmunini teran anglab yetishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqilgan milliy dasturdan maqsadlarimiz juda katta. Bu maqsad va vazifalarning to'la amalga oshishi mamlakatimizdagi ijtimoiy - siyosiy muhitning yanada yaxshilanishiga olib keladi, jamiyatdagi yangi shaxs, komil insonlar vujudga keladi. Ular hayotga o'zgacha nigoh bilan boqadi. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning tadbiqu kishining jamiyatda o'z o'rnini topish jarayonini tezlashtiradi. Zero, bar bir inson o'smirlik, ya'ni voyaga yetish arafasidanoq jamiyatda o'z o'rnini topa olishi va belgilay bilishi lozim.

Komillik - mehru muruvvat, adolat, to'g'rilik, vijdon, or-nomus, iroda, tadbirkorlik, matonat kabi ko'plab asl insoniy xislat va fazilatlarining majmuidir. Komil inson g'oyasi azal-azaldan xalqimizning ezgu orzusi, millat ma'naviyatining uzviy bir qismi bo'lib ketgan. Zardushtiylikning muqaddas kitobi «**Avesto**»da halol mehnat komillikning asosiy mezoni sifatida talqin etilgan. Komil inson g'oyasi islom falsafasidan oziqlanib, yanada kengroq ma'no-mazmim kasb etgan Ibn Sino, Beruniy, Farobiy, Navoiy kabi mutafakkirlarning komil insonni tarbiyalash hakidagi fikrlari jamiyat taraqqiyotiga yangi ma'naviy imkoniyatlar izlash maqsadlari bilan bog'langan. **Farobiy** fozil shahar aholisi haqidagi g'oyalarini ilgari surar ekan, shaxsning ma'naviy kamolotini adolatli jamiyat qurishni asosiy sharti deb hisoblagan. Bizning tariximizda komillik timsollari juda ko'plab uchraydi. Masalan: Alpomish xalqimizning ideal qahramoni, u - asl, fahm-farosat, mardlik, jismoniy kamolot va Vatanparvarlikning badiiy timsoli. Hazrat **A.Navoiy** uchun Farxod ideal obraz, u esa aqliy va jismoniy kamolot egasi. Oybekning «Navoiy» romanida esa Navoiy ideal obraz. Ayni paytda u real tarixiy shaxs, komil insondir.

Prezidentimiz I.A.Karimov shunday degan edilar: "Biz shoshilmasdan asosiy maqsaddan og'ishmay izchillik bilan milliy dasturni amalga oshirishimiz lozim. Shundagina u umumiy madaniyatni yuksaltirishga farzandlarimizni jamiyatda o'z munosib o'rnini topishga xizmat qiladi".

Hozirgi kunda barcha ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayoni Davlat Ta'lim Standartlari asosida amalga oshirilmoqda. Davlat Ta'lim Standartlari

ta'limning mazmunini, shakllari, vositalari, usullari, uning sifatini baholash tartibini belgilaydi. Ta'limning mazmuninig o'zagi hisoblangandan standart vositasida mamlakat hududida faoliyat ko'rsatayotgan turli muassasalarda ta'limning barqaror darajasini ta'minlash sharti amalga oshiriladi. Davlat Ta'lim Standartlari o'z mohiyatiga ko'ra o'quv dasturlari, darsliklar, qo'llanmalar, nizomlar va boshqa me'yoriy hujjatlarni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Inson hamisha ezgu niyatlar bilan yashaydi. U kechagi kundan bugungi kunni, bugundan ertani yaxshiroq deb harakat qiladi. Shunday ekan, inson odatda bunday yaxshi fazilatlarni, intilishlarni oilada berilayotgan mukammal tarbiya oladi. Axloqiy tarbiyani izchil va tartibli amalga oshirishda oila muhiti muhim rol o'ynaydi. Inson axloqiy, ma'naviy va ruhiy qiyofasining poydevori oilada qo'yiladi. Shuning uchun ham mashhur allomalar bola tarbiyasiga ma'suliyat bilan qarashdan, hamda shu masalaga bag'ishlab qator qimmatli asarlar yozilgan. Dono xalqimiz «Bola - boshdan, nihol yoshdan» degan naqlni bejiz aytmagan. Madomiki shunday ekan, yosh avlodni yetuk va mukammal inson qilib tarbiyalash ishini yoshlikdan boshlash kerak.....

Biroq, «Mehribonlik uylarida»chi? U yerda bolalarni vatanparvar, bir-biri bilan do'st-inoq, barkamol qilib tarbiyalash juda katta mas'uliyatni tashkil etadi. Shunga qaramasdan «Mehribonlik uylarida» faoliyat ko'rsatayotgan har bir xodim o'z ishini o'ta mas'uliyatli olib bormoqda. Bularga esa yordam berayotgan asosiy manbalar davlatimiz tomonidan chiqarilayotgan qonunlar, qarorlar, nizomlar va shularga asoslanib berilayotgan moddiy ko'maklar desak adashmagan bo'lamiz.

O'zbek xalqining tarixiga nazar tashlar ekanmiz, har doim o'zbek xalqiga ota-onasidan judo bo'lib qarovsiz qolgan bolalarga g'amxo'rlikni o'z zimmasiga olish an'ana tariqasida rivojlanib kelganini ko'ramiz, boquvchisini yo'qotgan farzandalar barcha davrlarda ham jamiyatni tashvishga solgan. Bu muammo davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

XI asrda yashab ijod etgan **Yusuf-xos-Xojib** davlatning mas'ul ishlayotgan kishilar «qashshoq, tul, yetimlarga mehribon ko'ngil bo'lishi lozimligini, xususan ularning ehtiyojlariga alohida munosabatda bo'lishni o'qtirgan edi». **Yusuf-**

xos-Xojib nazarida ana shu toifaga munosabat «chin adolatning huquqiy ko'rsatkichlaridan biridir». Ayni fikrlar esa Axmad Yassaviy xikmatlariga xos.

G'arib, faqir, yetimlarni(ng) ko'nglin ovlab

Ko'ngli qattiq xaloyiqdan qochdimmano

Yoki: G'arib, faqir ko'ngillarni qildim shodmon. Ixlosiya».

Buyuk hazrat **Alisher Navoiy** madrasasi yonida ota-onasidan yetim qolgan bolalar uchun maktab ochgan, ularni o'z hisobidan kiyim-kechak, oziq-ovqat va o'quv materiallari bilan ta'minlagan. **Alisher Navoiy** an'analari keyingi asrlarda ham davom etdi. Bu an'analarni buzgan jamiyat ahli tomonidan juda qattiq qaralgan.

Qo'qon xoni **Xudoyorxon** yetimlarni boshini silab, ularning tarbiyasiga alohida e'tibor bergan. **Xudoyorxon** davrida yetim-yesirlar, ota-onasiz qolgan bolalarni saroyda to'plab, tarbiyalagan. Ba'zi nochor oilalar ham bolalarni xon tarbiyasiga topshirishgan. Chunki saroyda ularni o'qitishgan, sarpolar bilan ta'minlab xilma-xil kasb o'rgatishgan. Bolalar saroyida, rasmiy idoralar, otxonalar, oshxona va choyxonalar, kaptarxonalar, bog'larda, xammomlarda xizmat qilib, xon va beklar uyushtirgan ovlarda ishtirok etganlar. Xon tarbiyasidan bahramand bo'lgan yetim-yesirlar ulg'aygach, eng ishonchli kishilar qo'yilishi kerak bo'lgan lavozimlarga shularni tayinlaganlar. Hujjatlarga nazar solsak, xazinachilar, qo'riqchilar, kichil lashkarboshilar ismida «sag'ir» qo'shimchasi uchraydi.

Ko'ramizki, yetim va qarovsiz qolgan bolalar taqdiri bilan ham davlat, harr oddiy fuqarolar shug'ullanishgan va ish jamiyat va insonlar uchun katta savob deb qabul qilingan. Avvalgi yillarda yetimlikka urush va ocharchilik oqibati sifatida qaralgan bo'lsa, bizning kunlarimizda ota-onasi hayot bo'la turib «Mehribonlik uy»lariga tushib qolayotgan bolalar soni katta foizni tashkil qiladi. Respublika bolalar uylaridagi tarbiyalanuvchilarning **80 foizi - tirik yetimlardir**.

Maktabgacha yoshdagi yetim bolalarning **80 foizi** onalari axlatxona, ko'cha vokzallarga tashlab ketgan go'daklardir. Yetimxonalarda ularga ism qo'yish tarbiyachilar jamoasining burchiga aylanib qolgan. Bu bolalar bilan muloqotda bo'lsangiz ular ko'ringan odamga «Ona» deb talpinadilar. Bu fojeali manzarani

kuzatish nihoyatda qiyin. Mening fikrimcha, bu muammoni tuzatishning chorasi - yoshlarga, ya'ni yigit - qizlarga xudo oldida gunohkorlikni eng kechirib bo'lmagani o'z farzandidan voz kechish ekanligi o'qtirish; Yoshlarimizga umuminsoniy qadriyatlar va milliy marosimlarimizdagi bolajonlik xis - tuyg'usini singdirish; Bunday shaxslarga ma'muriy javobgarlikni kuchaytirishdan iborat bo'lishi lozim.

Oiladagi ijtimoiy - ruhiy burilishi, arziyas janjallar natijasida juda ko'p oilalarning darz ketishiga olib kelmokda. Shuning uchun tirik yetimlar soni ko'paymoqda. Yetimlarning kelib chiqish sabablari naqadar xilma-xil va murakkabligi **Xujayli shahridagi** Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'lim vazirligiga qarashli 1-sonli «Mehribonlik uyi»da tarbiyalanayotgan **R.A.ning** aytishicha, uning onasi otasidan ko'p jabr ko'rgan. Otasi bilan onasi urushib qolib, otasi onasini uydan haydab chiqaradi va singlisining turmush o'rtogi bilan kelishib **R.A.ni** atigi bir yoshida Mehribonlik uyiga keltirib tashlashadi. Doimo uning ahvolidan onasi bohabar bo'lib turadi. Lekin, «Mehribonlik uyi» dagi tarbiya natijasidanmi?! **R.A.** otasini yomon ko'rishga qodir emas. Uning aytishicha: «Baribir, yomon bo'lsa ham, men dadamni yaxshi ko'raman, axir inson otasiz yashay olmaydiku!»

Nailoj yetimlar hamma zamonlarda bo'lgan, lekin bugungidek tirik yetimlar zamonichi aynan mana shunday holatlar kishini tashvishga soladi. Bugungi kundagi muammolarning juda xunuk ko'rinishlaridan biri - oilalarning ajralishlari bo'lib, u yil sayin ko'payib boryapti. Sunday salbiy holatlarning sabablari quyidagilardan iborat bo'lgan:

- inson hayotining mazmunini tashkil qiluvchi oila va uning a'zolariga, oila turmush tarziga, oila ravnaqiga bo'lgan noto'g'ri munosabat;
- ota-bobolarimiz yaratgan, xalqimiz qo'llab kelgan an'ana, urf-odat, rasm-rusmlarga nopisandlik bilan qarash;
- hayotda gunoh, diyonat, mehrsizlikka amal qilgan bag'ri tosh inson insonlarni yetarli darajada tartibga chaqirish, chora-tadbirlari ko'rilmayotgani va boshqalar.

Bunday kamchiliklarni yo'qotishning asosi - «Mehribonlik uylari» yetimlarining psixologiyasini chuqur o'rganishdir.

1.3. Psixologning «Mehribonlik uylari» tarbiyalanuvchilari bilan olib boradigan ishlari

1.3.1. Psixologning «Mehribonlik uylari»da olib boradigan ishlarining o'ziga xosligi

Malumki, O'zbekistonda 1987 yildan boshlab bolalar uylariga (hozirgi «Mehribonlik uylari») va maktab internatlarda psixolog shtati joriy etildi. Ushbu xodisa oiladan tashqarida tarbiyalanayotgan bolalarning psixik rivojlanishi uchun maxsus psixologik yordam zarurligini tan olishni anglatadi. «Mehribonlik uylari» yoki maktab internatlaridagi psixolog ishining asosiy yunalishlari, printsip va metodlari ko'p jixatdan oddiy maktabdagiga o'xshash bo'ladi. Biroq shu bilan birga ushbu muassasalardagi psixologlar ishi o'ziga xosliklarga ham ega. Bu o'ziga xoslik, birinchidan, bunday tip muassasalardagi talim-tarbiya jarayonining o'ziga xosligi, ikkinchidan, bolalarning psixik rivojlanishidagi o'ziga xoslik tufayli kelib chiqadi.

Shu narsa malumki, ilk bolalik davridanok (1-3 yosh) internat tipidagi muassasalarda tarbiyalanayotgan bolalar bir qancha psixologik xususiyatlari bilan oilada tarbiyalanuvchi bolalardan farqlanadilar: bazi xususiyatlarda ushbu muassasalarda tarbiyalanuvchi bolalar oddiy maktabdagi bolalar bilan barobar va xatto, ulardan ustunroq bo'lsa, ayrim xususiyatlari bilan ulardan xatto o'zidan kichik yoshdagi o'quvchilardan ham orqada qoladilar. Afsuski, bunday xolat butun maktab yoshi davrida saqlanib qoladi.

Buni shu bilan tushuntirish mumkinki, psixologik rivojlanishda orqada qolish ancha vaqtli, maktabgacha yosh davridayoq vujudga keladi. Uni bartaraf etish ishi maxsus muassasalarda etarli darajada olib borilmasligi oqibatida ular keyingi yosh bosqichlarida yanada chuqurlashib ketadi.

Mehribonlik uylari yoki maktab-internatlarda ishlay boshlar ekan, psixolog meyoriy xujjatlarda ko'rsatilgandek, kuyidagilarni amalga oshirish talab etiladi: ota-onalar qaramog'isiz qolgan bolalar bilan mehribonlik uylari hamda internat

tipidagi muassasalarda olib boriladigan psixolog ishi ushbu muassasalar tarbiyalanuvchilarining psixologik jihatdan to'lakonli rivojlanishini taminlash, shaxs sifatida va intellektual rivojlanish xususiyatlarini, talim-tarbiya jarayonidagi bo'zilishlarning psixologik sabablarini diagnostika qilish va bunday buzilishlarni bartaraf etish uchun profilaktik tadbirlar o'tkazishga yunaltirishi kerak. Psixolog bola xayotidagi ro'y bergan fojining bola psixik rivojlanishiga tasir etishini susaytirish va tegishli psixologik metodlarni o'tkazish orqali bola shaxsi progressiv shakllanishini taminlash lozim.

1.3.2. SOS- bolalar qishloqchasining ish tajribasidan

SOS - bolalar qishloqchasi – bu etim qolgan yoki ota-ona qarovisiz qolgan bolalar bilan ishlashning o'ziga xos usuli. Bu usulga avstriyalik pedagog German Gmayner asos solgan. Bugungi kunda u dunyoning 124 mamlakatida keng qo'llanib kelmoqda.

SOS - bolalar qishloqchasi bir necha kottedj - uylardan iborat. Ulardin har birida «ona» va 6-8 bola yashaydi. Bu bolalar yoki ota-onasidan etim qolgan, yoki ularning ota-onasi ota-onalik huquqidan mahrum etilgan. Kishloqda hech kim ulardan haqiqiy xayotlarini va ularga «onalik» qilayotgan odam aslida onalari emasligini yashirmaydi. Bolalar qishloqchasidagi alohida uylarda onalarning yordamchilari – «xolalari» ham yashaydi. Ular dam olish kunlari «ona» kasal bo'lib qolganda, yoki biror ish bilan uydin ketganda «ona»ning o'rnini bosadilar. Qishloqchani direktor boshqaradi. U qishloqchadagi alohida uyda oilasi bilan birga yashaydi. Direktorlik vazifasidan tashqari u qishloqchadagi barcha bolalarga ota va erkak kishining namunasidir. Albatta, qishloqchada boshqa erkak kishilar - direktor o'rinbosari, usta, xaydovchi, xavfsizlikni taminlash xodimi ham mavjud. Shu bilan birga qishloqchani faoliyat ko'rsatishida psixologning ishiga alohida etibor beriladi. U ham bolalarga, ham «ona»larga, ham xodimlarga psixologik yordam ko'rsatadi.

1.3.3. «Mehribonlik uylari» psixologining shaxsiy fazilatlari

«Mehribonlik uylari» shunday tarbiyaviy muassasadir-ki, ularda ishlaydigan psixolog chuqur bilimlar bilan bir qatorda malum bir shaxsiy sifatlari ancha rivojlangan bo'lmog'i lozim. Bunday xususiyatlari qatorida quyidagilar asosiy o'rin tutadi:

- Bolani sevish
- Odamlarga bo'lgan qiziqish
- Psixologik muvozanatni saqlay olish.
- Qiyinchiliklarga bardosh berish
- Jamiyatda yashashni, nimanidir olib, nimanidir berishni bilish
- O'rganishni bilish
- Realizm, hamma narsaga reallik nuqtai nazaridan qarash
- Bolalarga yoqishni bilish
- O'z-o'zini yaxshi anglash va his etish
- Ichki kuch-quvvatga ega bo'lish
- Muloqatchan bo'lish
- Yaxshi salomatlikka ega bo'lish
- Optimist va hazilkash bo'lish.

Ota-onasi mehridan mahrum bo'lgan bolalar bilan ishlashga kirishishdan oldin psixolog o'zidan ana shu sifatlarni qidirib ko'rmog'i lozim. Topsa – yaxshi! Topolmasa-chi? Unda izlanadi. Albatta, ota-onaning chin mehriga bo'lgan chanqoqni hech qanday suniy yul bilan qondirib bo'lmaydi. Psixolog esa bolalarning psixologik jihatdan normal rivojlanishini taminlashi kerak. Turli-tuman bolalar muassasalarida psixolog olib boradigan ishlarning mazmuni ularga xos qisqa analizi shuni tasdiqlaydiki, haqiqatdan ham psixolog faoliyati muassasa turiga ko'ra farqlanadi.

1.4. «Mehribonlik uyi» pedagogic jamoasining asosiy vazifasi

Oila - xalqimizning eng ezgu ma'naviy - axloqiy qadriyatlarini, nurli an'analarni bir tomchi suvdagi quyoshdek o'zida mujassam etgan. O'tgan

ajdodlar, ota-onalarga, keksalarga izzat - hurmatini farzandlarimiz oilada o'rganishadi. O'sib kelayotgan avlod kamoloti-yu, inqirozi ham oilaga bog'lik. Agar oila sog'lom, ota-onalari ma'naviy fazilatlar egasi, o'zaro ehtiromli, jamiyat qadriyatlariga e'tiborli hamda e'tiqodli bo'lishsa, bunday oilalarda yomon farzand yetishib chiqmaydi. Oila Sharqda azaldan muqaddas hisoblanib kelingan. Biroq, oilaning muqaddasligi bu er bilan ayolning qonuniy nikohdan o'tib, birgalikda baxtli hayot kechirishlari bilangina cheklanib qolmaydi, balki ular nasl-nasabining davomchisi bo'lgan farzandlar, ularning tarbiyasi kamolot kasb etish, xalqi va vatani uchun foydali inson bo'lib voyaga yetishi ham bevosita oilaga bog'liqdir.

Buyuk bobokalonimiz **Amir Temur** oilada davlat ishlaridek munosabatda bo'lganliklari bejiz emas. Masalan, sohibqiron bobomiz farzandlari va nabiralariga kelin tanlashda bo'lg'usi kelinning yetti nasl-nasabini surishtirgan. Chunki u kishi shunday qilgan oila ildizlari baquvvat bo'lib, sog'lom avlod dunyoga keladi deb bilganlar.

Oila o'g'il-qizlarda milliy fe'l-atvori, husni, xulq-tarbiyasi manbai bo'lib ketadi. Ota-onalar bir kuni, bir soatda o'zlari bilib-bilmagan holda tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, bolalarga hatti harakatlar, yurish-turish, so'zlashish, kulish, ovqat yeyish, yuvinish, muomala qilish, mezbon va mehmon mimosabati me'yorlarini singdirib kelmoqdalar. Ayniqsa, o'g'ilni - otalik, qizini - onalik, uy bekasiligiga tayyorlash milliy tarbiyadagi 2 yo'nalish: o'g'il va qiz bolalar tarbiyasi mavjudligini ko'rsatadi. Ota-ona obro'si milliy tarbiyaning asosidir. Aynan shu omil orqali ular farzandlarining ongiga, xulq-atvoriga ma'naviy ta'sir qiladilar. Ota-ona obro'si o'z-o'zidan paydo bo'ladigan ne'mat emas. U ota-onaning bola tarbiyasi bilan maxsus shug'ullanayotganligi yoki shug'ullanmayotganliklari bilan belgilanadi.

Afsuski, jamiyatimizda bugungi kunda namunali oilalar sonining ortib borishi bilan bizga, oiladagi notinchlik, ziddiyat, kelishmovchilik, iqtisodiy kelishmovchilik, ayol-erkakning bir-biriga xiyonati, giyohvandlik yoki spirtli ichimliklarga berilishi, qaynona-kelin o'rtasidagi nizolar va shu kabi arzir-arzimas sabablar natijasida oilalarda ajralishlar yuz bermoqda. Ajralishning salbiy asoratlari turli xil holatlarga, ayol va erkak ruhiyatiga, bolalar tarbiyasiga, ota-onalar hayotiga

ta'sir etmoqda. Keyingi vaqtlarda oilaning buzilishi natijasida quyidagi muammolar kuzatilyapti:

- noto'liq oilalar sonining ortishi;
- ajralish natijasida ayol yoki erkak kishining mehnat samaradorligini pasayishi;
- ajralish oldi va ajralish jarayoni ayol va erkak ruhiga salbiy ta'sir etishi;
- ajralish natijasida bolalar otasiz yoki onasiz o'sishi va buni bola shaxsining shakllanishiga, uning tarbiyasiga ta'sir ko'rsatishi;
- noto'liq oilalarda o'sayotgan bolalar oilaviy hayot haqidagi tasavvurini yetarli va to'liq, tug'ri shakllanmasligi, ya'ni ular hayotida er-xotin munosabati, ota-bola munosabatidagi madaniylikni ko'rmasligi, bu esa keyinchalik ularni voyaga yetib oila ko'rganlarida o'z shaxsiy oilasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi;
- aksariyat oilalardagi qiz bolalarda ajrashib ketgan ota orqali erkaklarga nisbatan salbiy hissiyotlarni shakllanishi, ya'ni erkaklarga nisbatan hurmatni yetarli shakllanmasligi, bu esa kelajakda o'zi oila qurganda uning eri bilan bo'ladigan munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin;
- ajralish natijasida oila byudjetida zarar yetishi va hokazolar.

Oilalarning ma'lum bir sabablar bilan buzilib ketishi natijasida oila mevasi bo'lgan farzandlar arosatda qolib davlat himoyasiga, ya'ni «Mehribonlik uylari»da qolib ketmoqda. Bu yerdagi bolalarning kiyinishi, yeb-ichishi, ta'lim-tarbiyasi, oilada ota-onasi qilishi lozim bo'lgan barcha tarbiya jarayonlari davlat homiyligi ostidagi «Mehribonlik uylari» zimmasiga yuklatilganligi hammamizga ma'lum. Shunday ekan, «Mehribonlik uylari» dan juda katta mas'uliyat talab etiladi.

«Mehribonlik uyi»ning **asosiy vazifasi** oilaviy muhitdan mahrum bo'lgan bolalarni ruhiy sog'lomlashtirishga, ijtimoiy mehnat moslashuviga va ijtimoiy-xuquqiy himoya qilishga ko'maklashuvchi uy sharoitida eng ko'p darajada yaqinlashtirilgan muhitni yaratishdir. Ushbu talabdan kelib chiqqan holda shu yerda faoliyat ko'rsatayotgan **pedagogic jamoa quyidagi vazifalarni bajarishi lozim:**

- O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi va umumta'lim maktabi haqidagi nizom talablarini bajarishni ta'minlash;

- Birinchi sinf o'quvchilarini lotin alfavitiga asoslangan o'zbek va qoraqalpog' alifbosida o'qitish, e'tibor berish va nazorat ostiga olish;
- «Mehribonlik uyi»ga milliy hunarmandchilik yo'nalishi, tikuvchilik, | zardo'zlik yo'nalishi bo'yicha guruhlar hozirgi zamon talablari asosida jihozlashni ta'minlash;
- Tarbiyalanuvchilarga to'liqsiz o'rta ma'lumot berish, tarbiyalanuvchilarni sababsiz ketib qolishlariga yo'l qo'ymaslik, har bir tarbiyalanuvchilarni va tarbiyachilarga o'zining qilgan va kelgusida qilishi lozim bo'lgan ishlarni chuqur tahlil qilishga o'rgatish;
- O'quv tarbiya ishlarini birgalikda olib borib, tarbiyalanuvchilarni fanlarga qiziqishlarini va ulardagi qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish.
- Tarbiyalanuvchilarning o'z-o'zini boshqarishni yo'lga qo'yish, ularning , psixologiyasini har tomonlama o'rganish bolalarning dunyoqarashlari va fikrlash qobiliyatlari doirasini Kengaytirish, O'zbekiston xalqiga milliy urf - odatlariga va an'analariga bo'lgan muxabbatini yanada mustahkamlash. Tarbiyalanuvchilarda mehnatga muhabbat ruhini singdirish, mehnat havfsizligi bo'yicha chora - tadbirlar belgilash, mehnat qonunlari, normalariga qattiq rioya qilish, xuquqbuzarlik va jinoyatchilikni oldini olish uchun ichki tadbirlar tuzish;
- «Davlat tili xaqida»gi Qonun tamoyillarini «Mehribonlik uyi»da amalga oshirish, tarbiyalanuvchilarni hayotga tayyorlash, mehnatga muhabbat o'ygotish kasb tanlashga yordamlashish;
- O'quv tarbiyaviy ishlarni ma'muriyat tomonidan qattiq nazorat qilish, o'quvchilar va tarbiyachilarga doimiy uslubiy amaliy yordam berish;
- Ilg'or o'quvchilar va tarbiyachilarning ishlarini o'rganish, umumlashtirish va pedagogik xodimlar o'rtasida ommalashtirish, ularning ijodiy eshitish.

«Mehribonlik uylari»da ana shunday vazifalar amalga qo'llansa, u yerda tarbiyalanayotgan o'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilar Prezidentimiz orzu qilgan har tomonlama barkamol avlod bo'lib yetishadi. Bunday vazifalarni amalga oshirishda Xujayli shahridagi respublika № 1–sonli «Mehribonlik uyi» ham juda samarali ishlarni amalga oshirmoqda.

1.5. Halq pedagogikasida etimlar muammosining yoritilishi

Farzandlar tarbiyasiga doir orzu-umidlar xalq pedagogikasida bayon etgan. Afsona, ertak, maqol, qo'shiq, hikoyat va rivoyatlarda o'z aksini topgan. Ayniqsa, unda ota-onasidan mahrum bo'lgan yetimlar tarbiyasiga alohida e'tibor berilgan. Yetimlarga o'ng ko'z bilan qarash, ularning ko'nglini o'ksitmaslikka, qalbini ezgulik bilan to'ldirishga harakat qilish keng yoritilgan. Xalqimizning yetimlarga bunday munosabati ertak va asotirlarda yorqin ifodalangan. Masalan, «O'gay qiz», «Hushyor bola», «Zumrad va Qimmat», «Yetimlar», «G'aribning baxti», «Cho'lpon bola» kabi xalq ertaklarining bosh qahramonlari yetimlardir. Bu ertaklarda yetimlarning ruhiy holatlari, ojizliklari, ularga nisbatan qo'pol munosabatlar, mashaqqatli og'ir mehnat qoralangan. Yetimlar kim? Xalqning bu borada o'z fikri, o'z qarashi bor. Xususan:

1. Ota-onasiz yetimlar:

Yetimlik deganda bolalik chog'ida ota-onasi olib ketib, boqadigan odamidan ajralib, birovlarining qo'lga qaram bo'lgan bolalar nazarda tutilgan.

2. Yetim asrash va uning xaqqini yemaslik:

Qur'oni Karim va paygambarlarimizning Hadislarida yetimning haqqini yeyish gunohligi ta'kidlab o'tilgan. Masalan, Qur'oni Karimda Nuso surasida ushbu haqida aytiladi.

3. Yetimlar mehnatining qadri:

Mehnatkash xalq tomonidan yetim bolalar mehnati qadrlanib, yetimlarga nisbatan hayrihohlik, ular ahvoliga achinish, rahm-shafqat qilish, qo'lidan keladigan yaxshiliklarni ulardan ayamaslik ezilgan dillarga azob bermaslik zarurligi o'qtiladi.

4. Yetimlarga rahm-shafqatli bo'lish:

Insoniyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida har doim ularga rahm-shafqatli bo'lib, hayr qilish, har bir kishi o'zining yordamini ayamasligi kerakligini o'qtiladi. Yetimlar har doim xalq, el ardog'ida bo'lganlar. Bayramlarda Navro'z, Hayit kunlari ularning holidan xabar olib, boshpana berganlar.

Xalqimizning boy pedagogik merosida yetimlar muammosi alohida o'rin egallaydi. Faqatgina xalq maqollarining o'zinigina kuzatish xalqning yetimlar hayotiga

turli nuqtai nazardan yondashganligini ko'rsatib turadi. Ularni nazarimizda shunday tasnif qilish mumkin:

1. Yetimlik nazoratsizlik demakdir.

Yetimlik bola tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, uning tegishli ahloqiy-ma'naviy fazilatlardan bebahra qolishga omil bo'ladi. Shunga ko'ra nohush xususiyatlarining kishini yarashiqsiz xislatlarni xalq orasida yetimlik bilan bog'lik holdatalqin qilishini ham ko'rish mumkin:

2. Yetimning qoni yetti.

Yetim qo'zi asrasang, og'zi – burning moy bo'lur,

Yetim bola asrasang, og'zi - burning qon bo'lur.

Yetimlik kishining ijtimoiy - ma'naviy imkoniyatlariga to'siqdir.

Zero, bunda ota-onaning, do'st - o'rtoqning madadi, ularning himoyasi bo'lmaydi. Bu faqat iqtisodiy jihatdangina emas, ijtimoiy - ma'naviy jihatdan ham o'z kuchini ko'rsatib turadi.

3. Yetimlik - ma'naviy mahrumlikdir.

Xalq yetimlar ko'nglining o'ziga xos jarohatlarini yaxshi tasavvur etadi. Shuning uchun ham ularga panoh va tayanch bo'ladigan vositalarga ishorat qiladi, ularning ko'nglini olish uchun yo'l ko'rsatadi. Masalan: Yetimning ko'ngli yarim.

4. Yetimlik ijtimoiy himoyadan holilikdir.

Zero, yetimlikdagi bolalar deyarli huquqsiz kishilar bo'lgan.

O'tmishda ularning huquqini muhofaza etish bilan mahsus tashkilotlar deyarli shug'ullangan. Quyidagi maqollar shu holatga ishora:

Yetim o'z ishini qilib, Kishi minnatini eshitar.

Yetim qizga yelpigich chikora

Yetimning og'asi ko'p, Jonigaog'asi yo'q.

5. Yetimlik iqtisodiy nochorchilikdir.

Ijtimoiy muhofazasizlik yetimlar ahvolini kiyinlashtirgani ma'lum. Shunga ko'ra, ularni rio ko'pchiligi hatto qorin to'ydirish uchun ham talay azob-o'qubatlarni boshdari kechirganlar.

Yetimning bir tuygani - chala boy bo'lgani.

Yetimning yegani - zahar.

Kiygani - kafan.

Yetimning og'zi oshga tekkanda burni qonaydi.

Nihoyat, yetimlik jamiyat e'tiborini qaratishi shart bo'lgan hodisadir. O'zbekona insoniylik, bolajonlik, shu xalqqa xos bo'lgan qiyinchilik yetimlar manfaatini hech bo'lmasa jamoatchilik asosida himoya qilishiga undab kelgan. Bir qator maqollarda ana shu ezgu ruh balqib turadi:

Yetimlikni yig'latma; Yetimni yetim dema; Yetimning xaqqini yema;
Yetimning xaqi yetti daryoni quritar Sag'irning xaki - tangrining o'qi.
Ba'zi bir ma'lumotlarga yetimlikni ikki guruhga ajratilgani va ularning biri yetim, ikkinchisi tirik yetim nomi bilan ataladi. Xalq orasida bunday qarashlar ancha qadimgi zamonlardan beri mavjud ekanligini ko'rish mumkin emas. Ba'zi bir maqollarda ota-ona va farzandlar yaxlitligi oila ulug'lanadi, demakki u yetimlikka zid qo'yiladi. E'tibor bering : Davlating - ota - onang, Savlating - o'gil-qizing; Davlatning boshi - farzand; Odamning mevasi - bola.

Ammo ota-onasiz yoki farzandsiz oila nomukammal hisoblanadi. Bunda ayniqsa ota-onaning o'rni maxsus ta'kidlanadi. Ona o'gay bo'lsa, otang o'zingniki emas; Onalik yetim- gul yetim; Otalik yetim - shum yetim; Yetim bo'lmay ota qadrini bilmas.

Yetim va yetimlik haqida bir qator qo'shiq, ertak va dostonlar ham yaratilgan. Aslida ularni xalq pedagogikasining mahsuli sifatida baholash o'rinli bo'ladi. Bu guruh yozma adabiyotlarga ko'chgan: «To'tinoma», «Xotamnoma», «Qobusnoma» kabi pedagogik asarlarda bola tarbiyasidagi ota-ona burchi, vazifasi hamda yetimlar boshini silash g'oyalari alohida ta'kidlangan. Yetimlarga rahmdil, shafqatli bo'lish, ularni to'g'ri tarbiyalashda «Hadis» ilmi muhim ahamiyat kasb etadi.

At-Termiziy, Imom al-Buxoriy yozib qoldirgan hadislarini o'rganib tahlil qilganimizda yetimlarga bag'ishlangan qo'yidagi noyob fikrlarga duch kelamiz, Hadisi shariflarning birida yetimlar haqida bunday deyilgan: Yetim bolani tarbiya qiluvchilar fazilati haqida. Oysha onamiz bir tilamchi ayolga 3-ta xurmo bergan edilar, u yonida olib kelgan ikkita bolasiga bittadan berdida, bittasini o'zi uchun olib

.qoldi. Bolalar xurmolarni yeb bo'lgach, yana onalariga qarashdi. Ona qo'lida turgan xurmoni ikkiga bo'lib bolalariga yarimtadan uzatdi.

Rasululloh kelganlarida hazrati Oysha voqeani u janobga hikoya qilib bergan edilar. «Sen nega bundan ajablanasan? Ikki bolasiga marhamat, mehr-shafqat qilgani uchun Alloh Taolo ham unga marhamat qiladi» dedilar. Alloh Taologa eng sevikli bo'lgan uy yetimlar tarbiya topgan uydir. Qur'oni Karimda o'tgan ummatlar haqida qissalar, tarix, jug'rofiya, ilmu-falak, ilmi tabiat yoki boshqa ilmlarga tegishli oyatlar ham uchraydi. Qur'oni Karim ahloq-odob, insoniy tarbiya kitobi hamdir. Hozirgi ma'naviy, nihiy tarbiyaga e'tibor berilgan bir paytda bu narsa katta ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni ota-onaga, o'zidan kattalarga hurmat ehtiromli, do'stu o'rtoqlariga mehribon muhtoj kishilarga mehr-oqibatli, odob-axloqli, jamiyatda foydali kishilar bo'lishi ruhida tarbiyalashda ham Qur'oni Karim muhim o'rin tutadi. Qur'oni Karimning «Niso» surasida yetim-yesirlar haqida gap boradi. Bu sura 176 oyatdan iborat. 6-oyatda yetimlarni to balog'at yoshiga yetgunlaricha imtihon qilib (tekshirib) turinglar. Agar ularning es-xushi joyida ekanini ko'rsangiz, mollarini o'zlariga topshiringlar. U mollarni isrof qilib va egalari katta bo'lmasdan yeb qo'ymanglar. (Yetimlarni otalikka olgan) parhez qilsin. Bordiyu kambag'al bo'lsa, yaxshilik bilan (ya'ni qilgan xizmatiga yarasha olib yesin). Mollarni o'zlariga qaytarganingizda esa guvoh keltiringlar. Ollohning o'zi hisob qilguvchidir. 8-oyatda meros taqsimida uzoq qarindoshlar, yetim va miskinlar ham hozir bo'lsalar, ularni ham shu merosdan bahramand qilib, yaxshi so'z aytinglar. 10-oyatda yetimlarning mollarini zulm bilan oladigan kimsalarga hech shak-shubhasiz qorinlariga olov yegan bo'lurlar. Va albatta do'zaxga kirajaklar.

Hadisshunos olimlarning yaratgan asarlarida ham yetim-yesirlarning muammosi alohida o'rin egallaydi. Imom al-Buxoriyning «Adab durdonalari» asarida Xavofiy hikoyalaridan birida sag'irlar haqida gap boradi. Hikoyat nomi «Sag'irni tangri boqadi». Bir odam xalifa Mutosimga iltimosnoma yozib yuboradi. Unda: «Lashkarboshi falon ismli kishi urushda shahid bo'ldi, undan ancha-muncha mol-mulk va sag'ir bolasi qolgan. Meros sag'irga ortiqchalik qiladi, shuning uchun ham lining bir qismini xazinaga olib borib topshirsam, lashkarning maishatiga sarf qilsalar» deb yozgan ekan. Xalifa o'sha iltimosnoma yuborgan odamni chiqirtirib yubordi: «Shahid bo'lgan

odamning bor mol-mulkini xazinaga topshir, sag'irni esa tangrining o'zi parvarish qiladi». 133-hadis. Xasan Basariydan rivoyat qilinadi. U kishi aytdilar: Abdulloh ibn Umar taom yeydigan vaqtlarida bir yetim bola kelib u janob bilan birgalikda ovqat qiladi. Kunlarning birida Abdullohga taomlar keltirildi. Lekin yetim yuk edi. Abdulloh o'zlari taomni yeb bo'lganlaridan so'ng bola kelib qoldi. Bolaning taomini olib kelinglar, taom tugab qolgani uchun uzr aytilgandan keyin Abdulloh talqon bilan asalni keltirib bola oldiga qo'yidagilarni: «Mana buni tanovul qila qol!» Alloh nomi bilan qasamyod qilamanki, sen ziyon qiladigan bo'lmading, dedilar. Xasan Baxriy aytdilar, «Vallohi, ibn Umar ham ziyon qilmadilar».

Yetimlar bo'lmasligining birdan-bir asosi oilani mustahkamlash ekanligi haqida fikr mutafakkirlarimiz ijodiyotida rivojlantirib qolingan. Mumtoz adabiyotning yirik vakillari - Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u bilig», Abu Ali ibn Sinoning «Tadbir al manozil», Habib Yugnakiyning «Hibbatul Haqoyiq», Firdavsiyning «Shohnoma», Kaykovushning «Qobusnoma», Alisher Navoiyning «Maxbub-ul qulub», Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yohud ahloq» kabi asarlarida insonning farzand tarbiyasiga yuksak axloqiy fazilatlari alohida ko'rsatilgan.

Bizda oila azal-azaldan mehr-muxabbat, bir-biriga hurmat-e'tibor, ishonch va sadoqat, insof va diyonat, o'zaro hamkorlik va hamjihatlik, do'stlik va vatanparvarlikni asl beshigi bo'lib kelgan. Ota-onaning farzand oldidagi majburiyatlari, farzandning esa ota-ona oldidagi qarzlari behisobdir. **Birinchidan**, dunyoga kelgan bolasiga yaxshi nom qo'yish, yaxshi muallim qo'lida savodini chiqarish, kasb-hunar o'rgatish va boshini qovushtirish ota-ona uchun eng oliy orzu-havas bo'lsa, **ikkinchidan**, o'z oilasiga mehr-oqibat ko'rsatish, ota-onaning xizmatida bo'lish, qarigan chog'ida ularni e'zozlash ham farzandalar oldidagi muqaddas burch sanaladi.

Avvalambor, bolaga xos eng noyob hislatlar oilada tarkib topishi zarur. Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda: «Bola tug'ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi farzandalar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi». Darhaqiqat, jamiyatning ma'naviy va axloqiy jihatdan sog'lom va

mustahkam bo'lishi ham oiladan boshlanadi. Insoniyat borki, kelajakda o'z farzandlarining huzur-halovatini, baxt-saodatini va kamolini ko'rishni orzu qilib yashaydi.

Buyuk bobomiz **Ibn Sino** o'zining «Tib qonunlari» asarining «Tarbiya» to'g'risidagi bobida yosh bolalarni qanday tarbiyalash kerakligi haqida qimmatli fikrlarni bayon qiladi. Tarbiyachi yosh bolani hurmat qilishi, jondan sevishi va u bilan yaxshi muomalada bo'lishi kerak. Do'stlarining yonida yomon so'z aytmasligi, noto'g'ri harakat qilmasligi zarur, uning o'rinli hohishini bajo keltirishi lozim, uning fikricha, bola yoshligidan boshlab faqat yaxshi qiliqlari o'rgatilgan bo'lsinki, bu kelajakda uning mustahkam karakterli bo'lib yetishiga olib kelsin.

Ona Vatanga sof muxabbat, uning pokiza tuprog'ini ko'z qorachig'iday avaylab asrash, qudratiga qudrat, shohiga shoh, sharafiga sharaf qo'shish har bir pok vijdonli insonning oliy burchi. Bu muqaddas tuyguni bog'bon o'zi yaratgan sarhadsiz bog'u bo'stonlari bilan, muhandis aqlini lol qiluvchi kashfiyotlari bilan, me'mor o'zining go'zal va sharqona binolari bilan, o'qituvchi esa o'zi tarbiyalayotgan mard, jasur, fidoiy salohiyatli shogirdlari bilan isbot qiladi.

Ayniqsa, «Mehribonlik uylari» **o'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilarni** tarbiyalovchi tarbiyachi - pedagoglarning bu sohadagi vazifalari ulkan va mas'uliyatlidir. Shunday ekan, ulardan juda katta pedagogik mahorat talab etiladi.

Pedagogik mahorat tarbiyachi - pedagog shahsidagi tabiiy imkoniyatlar, pedagogic - psixologik iqtidor, **o'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilarni** mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash va ularda sodir bo'ladigan o'zgarishlarni o'z vaqtida sezish, bola shaxsiga va ular jamoasida to'g'ri ta'sir eta olishning namoyon bo'lishidir. Har bir «Mehribonlik uyi»dagi tarbiyachi - pedagoglari doimiy ravishda **pedagogika - psixologiyani mukammal bilishlari**, metod usullarini o'z o'rnida qo'llash, tajribali pedagoglarning ilg'or metodlaridan foydalanish, teatr pedagogikasi, so'z san'atiga ega bo'lishlik, televideniye, matbuot yangiliklarini bilish bilan bir qatorda, ularni Vatanga, ona zaminga, mahallaga, milliy urf-odatlariga, udumlariga va an'alariga mehr - muxabbat o'yg'otishlari va shu yo'lda tarbiyalashlari talab etiladi.

«Mehribonlik uyi»ning **o'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilari** maktabdan olgan bilimlarini mustahkamlashtirish maqsadida «Mehribonlik uylari»da tashkil etilgan har

xil to'garaklar, milliy urf-odatlarimizni, sharqona madaniyatlarimizni tasvirlovchi bayram tantanalarida va bayram tantanalaridan tashqari kunlarda o'tkaziladigan tarbiyaviy tadbirlarda qatnashadilar.

2-bob: «MEHRIBONLIK UYI» TARBIYALANUVCHILARI BILAN OLIB BORILADIGAN PEDAGOGİK - PSIXOLOGİK TADBİRLAR

2.1. O'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilarni do'stona va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash buyicha tajriba – sinov ishlari mazmuni

«Mehribonlik uyi» tarbiyalanuvchilari jamoa shaklida yashayotganlari sababli ularga **o'ziga xos ish uslubi** mavjuddir. «Mehribonlik uyi»da oilaviy hayot tarzining yo'qligi bolaning ruhiy holatiga hamda sog'ligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bunday bolalarning tarbiyasini mukammal bo'lmog'i uchun quyidagiga e'tibor bermog'i lozim:

- Bolalarga o'z o'tmishini hech qachon eslatmaslik. Bu - bola tarbiyasining birinchi sharti;
- Bola shaxsiga nisbatan hurmat va talabchanlik;
- «Mehribonlik uyi»dagi yetimlarni ichki dunyosini, harakteri va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatini o'rganish;
- Bolaga va uning atrofidagi shaxslarga, mehnatga, shuningdek, uning jamoada o'zini tutishi, faolligi yoki faoliyatsizligiga o'z vaqtida baho berish;
- Bolalarning o'qishi, ularning ruhiy holatida sodir bo'layotgan o'zgarishlarni aniqlash va boshqalar.

2.1.1. Tajriba – sinov ishlari tashkiliy tomonlari

Bunga misol qilib Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligiga qarashli Xujayli shahridagi 1-sonli Respublika «Mehribonlik uyi»da tarbiyalanuvchi o'g'il-qizlarni ko'rishimiz mumkin. Bu jamoada jami 119-ta tarbiyalanuvchilar, shundan: 52 - ta qizlar va 67 - ta o'g'il bolalar s'alanadi. Shundan, maktabgacha yosh davridagi bolalar soni – 10 - ta, kichik maktab yosh

davridagi bolalar soni – 42 - ta, o'smirlar soni – 30 - ta. Ushbu «Mehribonlik uyi»ga tarbiyalanuvchilar 4 - yoshdan boshlab 15 yoshgacha qadar qabul qilinadi. Ushbu «Mehribonlik uyi»da 22 tarbiyachi pedagoglar faoliyat ko'rsatmoqta. Ular uch sменada o'z ishlarini olib boradilar.

«Mehribonlik uyi» Xujayli shahri, Taxiataş ko'chasi, №33 uyda joylashgan. U 1922 yili tashkil qilingan va mustaqillik yillarigacha Xamza nomidagi «Bolalar uyi-internati» deb nomlanib kelingan. 1995 yildan boshlab №1 sonli respublika «Mehribonlik uyi» bo'lib nomi o'zgartirilgan. «Mehribonlik uyi» direktori – Svetlana Mixaylovna Son, psixologi – Xojamuratova Gulnara, tarbiya va o'quv ishlari buyicha direktor o'rinbosari – Ubbiniyazova Gulbaxar.

2.1.2. Kartoteka savollari

Bolalarning ruhiy holatiga xos bo'lgan o'zgarishlar: oilaviy hayoti, mehnat faoliyati, ma'naviy dunyosini har tomonlama o'rganib, tajriba guruhlar uchun **kartoteka savollarini** tayyorladik. Shundan kelib chiqib, ruhiy va pedagogik ta'sir ko'rsatish dasturini ham yarataylik.

«Mehribonlik uyi» tarbiyalanuvchilarining ruhiy holatini ijobiy va salbiy hususiyatlarini o'rganish maqsadida tuzilgan **kartoteka savollarida** quyidagi masalalar yoritilishi lozimligi nazarda tutilgan edi:

- bolalarning axloqiy hususiyatlari va aqliy rivojlanishi;
- irodaviy kuchi;
- hissiyoti;
- qiziqish - havasi;
- xotirasi;
- mijozi va boshqalar.

Kartoteka savollariga olgan javoblar bolalar ruhiy holatlarini aniqlashga keng imkoniyat yaratadi. Ana shu izlanishlar tarbiyalanuvchilarni **ikki guruhga** ajratish imkoniyatini beradi:

- Axloqiy - ma'naviy xususiyatlarida ijobiylik yetakchilik qiladigan bolalar (ijodkor, ijrochi, mulohazakor, mehnatkash, oliyjanob, xushmuomala va boshqalar);
- Ruhiyatdagi salbiy holatlari yuqori darajada bo'lgan bolalar (qaysar, indamas, qurs, jamoaga qo'shilmaydigan va boshqa bolalar).

2.1.3. Anketa so'roqlari

Shu bilan birga, yetimlarni oilaviy hayotga bo'lgan munosabatlarini o'rganish maqsadida oila va oilaviy hayotga, o'qishga, mehnatga munosabat va do'stlik fikrlari darajasini aniqlashga yordam beradigan quyidagi **anketa so'roqlarini** tuzdik va ularni tarbiyalanuvchilarga tarqatib, ularga javoblar oldik:

1.Oilaga munosabati:

Oila, ota-ona, aka-uka va qarindosh urug'larga munosabat.

- a) o'z oilasini yaxshi ko'rishi yoki unga befarq bo'lishi;
- v) ota-onasini sog'ligini yoki ularga nisbatan befarq, ko'rmaslikka intilish;
- s) oila a'zolarining mehri, hamkorligi, ularga nisbatan qiziqishning bor- yo'qligi;
- d) ota - onalarining ularga munosabati, ularni erkalatganmi, alla aytganmi yoki uning qalbida jarohat qoldirganmi?
- e) oiladagi jihozlarni tasavvur qilishi va unga munosabati;
- f) aka-ukasiga mehri, achinish va qayg'urish hissini bor-yo'qligi;
- j) oiladagi kamchiliklarni his etish darajasi va oilaga qaytish haqida qat'iy fikri borligi.

2. Davlat g'amho'rligiga munosabat:

- a) o'zini jamiyat a'zosi deb hisoblashdagi hissiyoti;
- v) davlat mulkiga munosabati va uni ehtiyot qilish yoki unga nisbatan e'tiborsizlik bilan qarashi;
- s) yashab turgan manzilini Vatan xissiyoti bilan aloqadorlikda tasavvur etish darajasi

3. Mehnatga munosabati:

- a) mehnatga ixlos va farosat bilan yondashadimi yoki uni majburiyat ostida

bajaradimi?

v) qaysi mehnat faoliyatiga ko'proq qiziqadi (o'qish, tikish, jismoniy, aqliy, ijtimoiy ishlar..?)

s) mehnatga qiziqish darajasi (ishchanlik, ish yoqmaslik yoki majburiy ravishda ishlash). Ish sifatlimi yoki sifatsizmi?

4. Axloqiy munosabati:

a) Axloqiy, irodaviy xislatlari. O'ziga nisbatan talabchanligi yoki bo'shang, befarqmi?

v) axloqiy motivlar: qo'rquv, o'z fikrini aniq aytolmaslik, sharm-hayo, burch va vazifani anglashi yoki suhbatsizligi holati bormi?

s) axloqiy odob va so'zlash madaniyatiga egami? Yoki qo'pol, janjalkashmi?

d) ko'ngilchanlik, mehr va ishonch bilan odamga qarash hissiyoti bormi? Yoki odamlarga nafrati kuchlimi?

5. O'qish va bilim olishga munosabati:

a) O'z shaxsini parvarish qiladimi? O'zini gigiyena qoidalari asosida parvarish qila oladimi?

v) O'zini xatti-harakatlariga qanday baho bera oladi? (ijobiy va salbiy tomonlariga).

s) O'z taqdirini va kelajagini qanday tasavvur etadi?

d) Orzulari va unga erishish uchun intilishlari bormi?

Quyidagi **anketa savollari** Xujayli shahridagi 1-sonli Respublika «Mehribonlik uyi»ning psixolog va metodistlari hamkorligida muhokama qilindi va qo'llab ko'rildi. Biz mazkur dastur asosida o'tkazgan tadqiqot ishlarimiz juda yaxshi natijalar berdi. Olib borgan muloqotlarimizda yana shu ma'lum bo'ldiki, bolalarning ruhiy holatiga ancha ta'sir ko'rsatgan masalalar, ota-ona diydoriga muhtojlik, oilada yashash, sharqona oila jihozlarini bilishga, o'zlariga yaxshi do'st tanlashga intilishlari ekan. Ular ham haqiqiy jamoat a'zosi sifatida mustaqil oilada yashashni orzuqiladilar. Bu savollarimizga bolalarning deyarli barchalari **ijobiy javob** berdilar.

2.2. «Mehribonlik uyi» tarbiyalanuvchilarida do'stona munosabatini qaror toptirish tizimi

Bugungi kunda tarbiya maskanlarining asosiy vazifasi bolalarni kelgusida hayotga tayyorlashdir. «Mehribonlik uyi»da bunga mas'ul shaxslar e'tibor beryapti desak mubolag'a bo'lmaydi. O'zbekiston mustaqil davlat bo'ldi. Endi biz milliylikka yanada ko'proq e'tibor bera boshladik. Bolalarga milliy urf-odatlar o'rgatilyapti. «Mehribonlik uyi»dagi yetimlarni do'stona va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash maqsadida Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligiga qarashli Xujayli shahridagi №1 «Mehribonlik uyi» da tajribalarni o'rgandik.

Ushbu «Mehribonlik uyi»ning direktori **Svetlana Mixaylovna** bilan suhbatlashganimizda: «Men bolalarimning kelgusi hayoti haqida ko'proq o'ylayman. Ular hayotda o'z-o'zini topa olarmikan? Ular kelajakda bir-birlari bilan aka-uka do'st-inoq bo'lib qolisharmikan? Mana shu uylar menga ko'prok tinchlik bermaydi. Bolalarim bilan gohi - gohida alohida - alohida suhbatlashaman. Kelgusi hayoti to'g'risida onalik nasihatlarini beraman va tarbiyaviy tadbirlarimni, ochiq tarbiyaviy soatlarimni ko'proq oila, mehnatsevarlik, mavzulariga bag'ishlayman».

Bolalar oilaning sir-asrorlaridan voqif bo'lib, kelajakda do'stlari bilan hamfikir bo'lib yashasin deb, «Kelin salom», «Alla aytish», «Navro'z» haqidagi sahna ko'rinishlarini bolalar ijrosida sahnaga olib chiqdik. Ushbu tarbiyaviy tadbirimizni biz «Assalom yangi kun» deb nomladik. Bunday tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazish bolalar tarbiyasiga juda katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi deb o'ylayman. Mana shunday tadbirlardan tashqari ularga hayotni o'rgatish maqsadida tarbiyachi pedagoglar ularga buvisi-yu bobosidan, otasi-yu onasidan yoki aka-opalaridan eshitishi lozim bo'lgan ertaklarda aytib berishlari lozim. Masalan, bir hikoyatni oladigan bo'lsak.

«Bir qishloqda ikki oshna yashar ekan. Ular bir - birlariga shunday qadrdon ekanlarki, xatto bir mavzuni ham o'rtaga baham ko'rar ekanlar. Birining oti Husan, ikkinchisining oti Muhammad ekan. Nima bo'libdi-yu, Husan og'ir kasal bo'lib, o'rnidan turolmaydigan bo'lib qolibdi. Yosh yigitning umri tugayotganida

hatto, o'limning ham ichi achishib bunday debdi: «Men ota-onangdan umr so'rayman sen yashashing kerak». Xusan bu taklifga rozi bo'libdi. Shundan so'ng o'lim yigitning otasiga murojaat qilibdi: «Ey ota, sevimli o'g'lingni chindan ham yaxshi ko'rsang, umringni ozginasini unga qarzga bergin». Ota nima deyishni bilmay, picha lol turib qolibdi. O'lim yana: «O'g'lingni yaxshi ko'rsanmi?» - deb so'rabdi undan. Ota: «Yaxshi ko'rganda qandoq, kerak bo'lsa umrimning yarmini ham undan ayamayman», - debdi. «Yarmini emas, - debdi o'lim - ozginasini bersang bo'lgani. Men uni o'zim bilan birga olib ketmayman».

O'gil uchun umrini berishga rozi bo'lgan ota ham bir qarorga kelishdan oldin o'ylanib qolibdi. Har Qalay, jon shirinda! Shundan keyin o'lim Husandan: «Eng yaqin kishilaringdan yana kim qoldi?» - deb so'rabdi. «Muhammad degan bir do'stim bor», deb javob beribdi Husan. O'lim Muhammadning oldiga borib, bor gapni aytibdi. Do'stiga ichi achishishdan Muhammad sira ikkilanmasdan: «Umrimning ozginasini emas, do'stim uchun borini ola qol», - debdi. Bu taklif o'limning ham ko'nglini yumshatibdi. Qanday bo'lmasin Husanni saqlab qolishga harakat qilibdi. Shu tufayli hayotning oldiga boribdi.

- Hayot sen bilan bir ashaddiy yovmiz, lekin bir yigitning umri tufayli sening oldingga keldim, o'sha yigitga Muhammad degan do'sti butun umrini berishga va'da qildi. Marhamat qilgin, ularga ko'proq umr bergin. Men ham shunga roziman, debdi o'lim. Bu taklifga hayot ham rozi bo'libdi. Muhammadning do'stiga sadoqati sababli Xusanga qo'shimcha hayot baxsh etilibdi. Shunday qilib ikki do'stning bir-biriga bo'lgan sadoqati va inoqligi o'limni ham chekintiribdi. «Oshnolar bo'lishsa chin qadrdon, O'limni yengishga topilar imkon», - deganlari to'g'ri ekan.

Darhaqiqat, «Do'stlik» so'zi elimizda muqaddas sanalib, mo'jizalar kaliti, omad, baxt-saodat omili deb ataladi. Haqiqatdan ham, qo'shiqdek jarandor, osmondek musaffo, olmosdek jiloli, po'latdek mustahkam, quyosh nuridek qaynoq va yoqimli, mehriyohdek hayotbaxsh, bu so'zning zaminida olam-olam ma'no yotadi. Insonning azal-azaldan o'ziga do'st izlashi, quvonch va tashvishlarini u bilan baham ko'rishga intilishning boisi ham shunda.

Xalq do'sti yuq kishini baxtsiz kishi deb ataydi. Do'stlari ko'plar esa dunyodagi eng baxtli insonlardir. Xalqimiz do'stlik va o'ni azal-azaldan qo'shiqqa solib ko'ylab, bu haqda dostonlar to'qib, afsonalar yaratgan. Bu mavzu xalqda, uning og'zaki ijodida asosiy mavzulardan hisoblanadi.

Do'stlik tufayli bahodirlar haybatli tog'larni teng ajratib, o'zlariga yo'l ochadilar, azim daryolarni kechib maqsad tomon olg'a intiladilar. Chulubiyobonlarni, bog'-rog'larga aylantiradilar. Do'shmanlarni mag'lub qiladilar, baxt-saodatga erishadilar. Masalan, bunga bir masalni keltiradigan bo'lsak.

MASAL

«Kuchda menga teng keladigan yo'q. Mening qudratim oldida hech narsa bardosh bera olmaydi. Istasam, dov-darahtlarni ildiz-pildizi bilan sug'urib uloqtiraman. Eh, qahrim oldida bu ham hech gap emas. Xohlasam tog'ni talqon qilib, boqqa, bog'ni esa soyga uloqtira olaman. Puflasam quyosh yuzini to'sib, daryo o'zanini o'zgartira olaman. Ha men dahshatliman», - deb maqtanadi Bo'ron. - Yo'q, sen menchalik emassan, - dedi Jala. - Mana meni zo'r desa bo'ladi. Jahlim chiqib bir qo'ysam bormi, seni tinchitaman, yer yuzini suvga bostiraman. Senlar qochishga joy topolmay qolasanlar.

- E, namuncha maqtanmasalaring - javob qildi unga Daryo. - Sen, Bo'ronvoy, menga yo'liqqaningda, o'z-o'zingdan tinchlana boshlaysan. Jalavoy, sen menga qo'shilganingdagina kuchlisan, bo'lmasa, sen zamin oldida hech narsa emassan, yutib yuboraman.

- Nimalar deb vaqillayapsanlar, deya jahl qildi Quyosh. - Meni haroratinga bardosh berolmay, hammang to'rt tomonga qochasan. Bo'ron, sen yer tishlab qolasan. Daryo seni qurib qaqshaysan. Jalavoy bo'lsa qurib qolganini o'zi ham sezmay qoladi. Haroratimni bilasanlar-ku.

- Bekordan bekorga tortishavermay, yaxshisi kim kuchliligini odamzoddan so'ray qolaylik, - debdi Daryo.

- Bo'pti, - debdi Jala jahlidan tushib - men roziman!

- Men ham! - debdi Bo'ron o'zini bosib olib Daryoga. Ularning so'zini Quyosh ham ma'qullabdi. Bo'ron, Jala, Quyosh, daryo odamzodning oldiga borishibdi.

- Ey odamzod, sen bizga bir muammoni hal qilib bermasang, oqibati yomon bo'ladiganga o'xshaydi, - debdi Quyosh tabassum bilan.
- Bajonidil, - javob qilibdi Odam.
- Dunyoda eng zo'r kim? Menmi yo boshqami? - so'rabdi birinchi bo'lib Bo'ron.
- Yo'k sen emassan. Seni jilovlab quyuvchi kuch-qudrat bor! - javob beribdi odam.
- Bo'lmasa menmi? - oraga suqulibdi Jala.
- Sen ham emassan. Sening yo'lingni to'sa oladigan bor!
- Bo'ron, Jala bo'lmasa, men zo'r ekanman-da -debdi Daryo.
- Dunyoda shunday bir kuch borki, u seni jilovlab olib, istamagan kuyga sola oladi.

Odamning bu so'zlarini eshitgan Quyosh:

- Men eng zo'rman, deb aytmabmidim, deya mag'rurlanib qaxrimga olsam yeryuzini butkul jizganak qila olaman.
- Ey, Quyosh, ko'p katta ketma, u seni ham o'z izmiga sola oladi.
- Hoy odamzod, qani ochiq ayt, bizdan ham zo'r kim o'zi? - so'rashibdi Quyosh, Bo'ron, Jala, Daryo.
- Ahillik, do'stlik! - debdi Odam. Ahillik, do'stlik bor joyda senlar hech narsa emassan. Daryodan zur, Jaladan kuchli, bo'rondan qudratli, Quyoshdan haroratli bu - ahillik, mehnatsevarlik birodarlikdir. Do'stsiz boshim Tuzsiz oshim.

«Mehribonlik uyi»dagi **o'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilarga** bunday tarbiyaviy tadbirlar o'tkazishimiz, ertaklar, hikoyalar, masallar aytib berishimizning asosiy sababi ularning bir-birlariga iliq munosabatda bo'lishlari, doimo do'stlikda hayot kechirishlarini o'rgatishdan iboratdir.

«Mehribonlik uyi»ning **o'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilarini** do'stona va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashga doir olib borgan **tajriba sinov** ishlaridan **asosiy maqsadimiz**: «Mehribonlik uyi» sharoitida tarbiyalanayotgan bolalarda ota-onaga, do'stga, o'rtoqqa, ijtimoiy borliqqa yuksak axloqiy munosabat, tushuncha, bilim va ko'nikmalarni shakllantirish yo'llarini izlab topishdan iborat edi. Bu maqsadga erishish uchun dastlab tajriba - sinovning **asosiy**

mezoni sifatida bolaning ruhiy holati, o'qishga bo'lgan munosabati, tarbiyachiga mehribonligi yoki uni sirdosh va fikrdosh deb bilishi, o'rtoq va tengdoshlariga munosabati, ota – onaga yoki qarindoshlarga munosabatlariga asoslandik.

Shunday qilib, biz tajriba ishlarini Xujayli shahridagi №1 respublika «Mehribonlik uyi»dagi **o'smirlar guruhida** olib bordik.

O'smir yoshdagi bolalarning maktabdagi do'stlariga bo'lgan munosabati yuqori, lekin ularning nutqini rivojlanmaganligi o'qishga bo'lgan munosabatini susaytirishi mumkin. Bolalarning bir - birlariga qilayotgan do'stona munosabatlarini **ijobiy baholash** mumkin. Biroq ularning ba'zilarida o'quv mehnatiga, bir-birlariga mehnatsevarlik munosabatlari u darajada yuqori emas. Buning sabablari ularning har xil millatdan ekanliklari bo'lishi mumkin. U yerda qoraqalpoq, o'zbek, qozoq, rus, totor va boshqa millatdagi bolalar tarbiyalanadi.

«Mehribonlik uyi»dagi bolalarning baxti, kelajagi va tole'i uchun davlatimiz ularning har biri - bir olam ekanligini hisobga olgan holda ularni tarbiyalashni, qornini to'q, ust-boshini but qilib, o'qitishni o'z zimmasiga olgan va buni to'la-to'kis bajaryapti. Baxtga qarshi bilib ko'rib turgan bolalarning ota-onalari, qarindosh-urug'lari bunday yaxshiliklarni suistemol qilib, oradagi mehr-muhabbatu iliqlikni shafqatsizlikka almashtiryaptilar.

Biroq bunday ota-ona yoki qarindosh-urug'larda bo'lmagan mehr-muxabbat ba'zi bir ota-onalarda uchrab turadi. Lekin, afsuski, ularda mehr-muhabbat, o'z farzandiga bo'lgan ota-onalik hissi boru, lekin moddiy jihatdan qiyinchiliklar talaygina. Shuning uchun ham bolalarda har xil harakterlilik mavjud. Bunday har xil harakterlilikni bartaraf etib, ularni do'stlik, insof-diyonatli, vatanparvarli, bilimli, kelajakda mustaqil O'zbekistonimizga o'z hissini qo'shadigan tarbiyali yoshlar qilib tarbiyalash asosan «Mehribonlik uyi»da faoliyat ko'rsatayotgan tarbiyachilardan katta mas'uliyat talab etiladi.

Bizda bolaga bola deb emas, mo'jiza deb qaraladi. Ertangi kunimiz qandoq qarashi bilan baholanadi. Albatta, bugungi kunda oyoqqa turish, bozor munosabatlarini barqarorlashtirish tashvishlarini boshdan kechirayotgan bir paytda, qiyinchiliklar, yetishmovchiliklar istalgancha topiladi. Lekin, ana shu

qiyinchiliklarni quli bo'lib, amalga oshirilayotgan kelajakli ishlarni ko'rmaslik noshukurlik bo'ladi. Hayot yaxshilik va yaxshi amallarni ko'ra bilish, uni yosh avlod qalbiga yetkazish bilan chiroylidir. Hatto qiyinchiliklardan ham ezguliklar kashf eta olgan **ustoz** chinakam ustozdir. «Mehribonlik uylari»da bolalarning eng birinchi himoyachisi ham shu insondir.

Biz yuqorida bolalarni mo'jiza dedik. Lekin, u ustoz qo'lidagina mo'jizaga aylanadi. U yerda tarbiyalanayotgan bolalar oiladan yiroq yashayotganliklari sababli, ularga oilaviy turmush tarzini, oilaviy tarbiyani, urf-odatlarini o'rgatib borish pedagog-tarbiyachilarimizning mahoratiga bog'likdir. Bu borada, albatta oilalaridagi urf-odat, opa-singil, aka-ukaga nisbatan do'stona mehr - muhabbatlarimizni nazardan qoldirmaslik zarur.

Bunga misol qilib, o'zbek oilasi opa-akalarning, uka-singillarni tergap tarbiyalashga o'rgatuvchi «*yosh tarbiyachilar maktabi*» vazifasini o'taydi. 7 yoshli opa vodoprovod jumragidan suv ichmoqchi bo'layotgan ukasiga «Umidjon, to'xta! Sovuk suv ichma, tomoging og'riydi», yoki 11 yoshli akasining 7 yoshli singlisiga: «Marhabo, yuzingni chala yuvibsan», «Televizordan uzoqroq o'tir, ko'zing og'riydi», - deya o'qtirishlari va boshqa misollarni ko'plab uchratish mumkin. Sunday misollarni ibtidoiy tibbiy tushunchalarning zamonaviylashib, ota-onalardan bolalarga qanday o'tayotganligiga namunalardir

Biroq, «Mehribonlik uylari»da tarbiyalanuvchilarda bunday tergashlar yoki do'stlik munosabatlarini yo'qligini uchratamiz. Bu esa u yerdagi **asosiy muammolardan** biridir. Tarbiyalanuvchilarni do'stlik ruhida tarbiyalash, ularda do'stona munosabatlarni kuchaytirish, ular o'rtasidagi bo'ladigan nizolarni oldini olish kabi muammolarni hal qilish tarbiyachi - pedagoglarning **asosiy vazifalaridan** biridir. Tarbiyachi - pedagoglar tarbiyalanuvchilarga ta'lim tushunchalarini ular ongiga singdirib borishlari zarur.

«Mehribonlik uyi»da tarbiyalanuvchilarni do'stona va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashi tarbiyachilar ularning yoshini, shaxsiy hususiyatlarini hisobga olgan holda xalq milliy urf-odatlaridan, madaniyatidan foydalangan holda xalq og'zaki namunalaridan olib kechalar uyushtirish maqsadga muvofiqdir. O'smir yoshdagi

tarbiyalanuvchilarda mardlik, do'stlik, sarvarlik, milliy g'urur tuyg'ularini o'stirish uchun «Ertaklar olamiga at» kechasini o'tkazish mumkin.

Ularni qiziqishlarini orttirish, ziyrakligini tekshirish, bilimlarini aniqlash, igdek hikmatli so'zlar bilan tanishtirish maqsadida «Dono bobo davrasida» sini o'tkazish kutilgan natija beradi. Bundan tashqari «Mehribonlik uyi» da ladigan bahor faslidagi «Navro'z bayrami», «Sumalak sayli»ni o'tkazish va ota-bobolarimizdan meros bo'lib kelayotgan milliy kurashlar, aytishuvlar, qizlarning tolpopuklar taqib yurishlari, navruz taomlarini ulashish — bu yarim bolalarda o'z millatiga, xalqiga, urf-odatlariga, merosiga mehr - muhabat o'yg'otadi.

To'g'ri, asosan barcha «Mehribonlik uylari»da turli «O'zbekiston - Vatanim», «Ona Vatan», «Oilaviy» kabi burchaklar mavjud. Lekin, bular oilaviy tarzini bolalarga tanishtirish uchun yetarli emas. Shuning uchun yaqinroq joylardagi namunali oilalarga ekskursiya uyushtirish, keksa, tajribali onaxon va otaxonlar bilan uchrashuvlar o'tkazilsa, maqsadga muvofiq buladi. Jumladan «Oila sirlari», «Siz kelin bo'lasiz», «Qaynona ham ona», «Oilada onaning o'rni», «Bosh tarbiyachimiz - onamiz», «Farzandlik burchi» kabi mavzularda ma'ruza, munozara va suhbatlar o'tkazish tarbiyachi-pedagog va jamoaning asosiy vazifalaridandir. «Mehribonlik uyi» da faoliyat ko'rsatuvchi **tarbiyachi** nafaqat pedagog - ustoz, balki ota-ona hamdir. Chunki **o'smirlar** ularga suyanib qolishadi, maslahat so'raydilar, sirlashadilar, erkalashadi va hokazo. Bularni hisobga olgan tarbiyachi hamma vaqt bolalarga mehr berishga tayyor turishi kerak. Yana ularga «Sanama», «Aytishuv», «Cheklama» kabi xalq og'zaki ijodining bu namunalari o'quvchilarning tez o'rganishi va yod olishi uchun mos bo'lib, ularda qiziqish yoki intilish kabi sifatlarni shakllantiradi. Bolalarga bunday xalq og'zaki ijodi namunalaridan o'rgatish bilan birga ular ongiga tariximizga, o'tmishimizga muxabbat tushunchalari singdiriladi. Bunday tadbirlarni o'tkazishimizdan **asosiy maqsad** ularni bir-biriga bo'lgan do'stligini, o'rtoqligini mustahkamlashdir.

2.3. «Mehribonlik uyi» psixologi uchun «tarbiyasi qiyin» o‘smirlarni psixologiyasini aniqlash buyicha tavsiyalar

Malumki, mustaqil O‘zbekiston buyuk kelajak sari yuz tutgan ekan, shubxasiz dunyoning rivojlangan davlatlari tajribalaridan foydalanib, u erlarda amalga oshirilgan va oshiralayotgan tadbirlarni o‘zimizda ham joriy qilishga olib keladi.

Shunday tadbirlardan biri psixologik xizmatni keng tadbiq qilishdir. Bunday xizmatga bugungi kunda hamma soxalarda bulgani kabi halq talimi tizimida ham kuchli extiyoj sezilmokda. Ayniqsa, hozirgi kundagi «Mehribonlik uyi» o‘smir yoshdagi bolalarning psixologik tomonidan tarkib topishlari turlichadir.

2.3.1.A.E.Lichkoning «Patoxarakterologik diagnostika» savolnomasi (PDS)

Rus amaliy psixologlari ko‘prok «tarbiyasi qiyin» o‘smirlar bilan ishlashda A.E.Lichko ishlab chiqqan «Patoxarakterologik diagnostika» savolnomadan (PDS) foydalanib, xarakterga o‘rg‘u berishning (aktsentuatsiyasining) kuyidagi 11-ta tipini ajratadilar. Ular:

- Gipertim tip – G
- Tsikloid - Ts
- O‘zgaruvchan tip - O‘
- Asabiy zaif tip – A
- Senzitiv tip – S
- Ruxiy zaiflik – R
- Shizoid tip – Sh
- Tutqanokli tip – T
- Jazavali tip – J
- Bush tip – B
- Moslashuvchan tip – M

Gipertim o‘smirlar – G. Bu tipga mansub o‘smirlar to‘polonchi, tez zerikadigan, haddan tashqari mustaqil, xatto botirlik, shuhlik bilan ajralib turadilar. Ular notanish kishi oldida uyalmaydilar, tortinmaydilar. Uyinlarda tengdoshlariga buyruq berishni o‘qtirishadi. Tarbiyachilar ularning shuhligidan arz qilishadi. Maktabda yaxshi qobiliyatlarga qaramasdan, tartibsizliklari, tez chalg‘ishlari

xisobiga yaxshi uqimaydilar. O'smirlik davrida asosiy xususiyat - har doim yaxshi ko'tarilgan kayfiyatda bo'ladilar. Bunday o'smirlar erta mustaqillik va erkinlik ko'rsatishadi, katiy tartib va rejimni yoqtirishmaydi. Qonun va qoidalarga engiltaklik bilan qarashadi.

Ular har doim ulfatlarga intilishadi, yolg'iz qolishni yoktirishmaydi, tengdoshlari orasida raxbarlikka intilishadi. Tanishlarni tanlashda yaxshi - yomonni farq qilmaydi va osonlik bilan shubxali ulfatlar orasiga to'shib qolishi mumkin. Sarguzashtlarni, xavf-xatarni, kaltis yurish-turishini yoktiradi. Yaxshi yangi narsani his kilish xarakterlidir, yangi odamlar, joylar, predmetlar o'ziga tortadi. Bunday o'smirlar osonlik bilan ilxomlanib, boshlagan ishini oxiriga etkazmaydi, tuxtovsiz ravishda «sevimli ishi»ni o'zgartirib turadi. Uzoq utirib ishlashni talab qiladigan, diqqat bilan ishlashni, mayda ishni eplay olmaydi. Vadasini bajarishda pul masalalarida ham betartiblik bilan ajralib turmaydi, osonlik bilan qarzga botib koladi. Oliftagarchilikni, manishni yaxshi kuradi. Kelajakni shirin hayolda tasavvur qiladi. Muvaffaqiyatsizlik kuchli reaksiya ko'rsatish mumkin. Lekin, uzoq vaqtgacha yuldan chiqarishga qodir emas, jaxldan tez tushadi. Jinsiy xissiyot erta uyg'onadi va kuchli buladi. Shuning uchun erta jinsiy hayotga kirishishi mumkin.

Tsikloid tip – Ts. Odatda ularga tegishli bo'lmagan kattalar ustidan xatarli xazillar va xamma erda qinoya qilishi xos buladi. Xayotiy stereotipni to'bdan o'zgartirishda, kamrok qarshilik ko'rsatadi (masalan, maktabdan oliy ukuv yurtiga utishda). Bunday o'zgartirish subdepressiv fazani tusishi mumkin. Bu bosqichdan nasixat, gina-qudrat, ayblashlarga tanlab javob qaytaradi. Bolalik davrida tengdoshlaridan farqlanmaydi. O'smirlik yoshi boshlanishi bilan birinchi subdepressiv bosqich boshlanishi mumkin. Keyinchalik bu bosqichlar ko'tarilishi va bir xil kayfiyat bosqichlari bilan almashinishi mumkin. Bosqichlarning davomiyligi dastlab kunlar, 1-2 xafta, yosh utishi bilan ular kupayishi, yoki aksincha bartaraf bo'lishi mumkin.

Subdepressiv bosqichdan lanjlik, ko'chsizlanish, xamma narsa qo'ldan tushib ketishi ko'zatiladi. Ilgari oddiy va osonlik bilan erishilgan narsa katta zo'riqishni talab qilinadi. O'qish qiyin bo'lib qoladi. Atrofdagi kishilarni

yoqtirmaydi, ulfatlardan qochadi, sarguzashtlar va xavf-xatarga qiziqmay qo'yadi. O'smirlar bu kunlari uydan chiqmaydigan bo'lib qoladi. Kichik muvaffaqiyatsizliklar va ko'ngilsizliklar xam ish qobiliyati pasayganligi tufayli bu davrda og'ir kayg'o'riladi. Tanbex va malomatlarga qo'pollik va tasirlanish bilan javob qaytaradi, ruhan o'midsizlikka tushadi, ko'proq zerikishdan arz qiladi. Agar bu kunlari ko'proq muvffakiyatsizlikka duch kelsa, shaxsiy irodasizligi, etukmasligi, hech nimaga arziyasligi xakidagi fikrlarga osonlik bilan berilishi mumkin. Qattiq vaximaga tushishi, o'z-o'zini uldirishigacha olib kelishi mumkin. Tengdoshlari bilan guruhlar tashkil etish ko'zatilib, subdepressiv fazaning ko'tarilish davrida suna boshlaydi. «Sevimli ishi» o'zgaruvchan buladi. Subdepressiv fazada ularni tashlab qo'yadi, ko'tarilish davrida unga kaytadi yoki yangisini topadi. Uydan qochish, taksikoman hulq-atvor xos emas. Ulfatlar orasida faqat ko'tarishlar davrida aroq ichadi.

O'zgaruvchi tip - O'. Bolalikda tengdoshlaridan ajralmaydi o'smirlik davrida asosiy xususiyat bu tez o'zgaruvchan kayfiyat bo'lib, xatto arziyas, atrofdagi bular-bulmas sababga ko'ra ham o'zgarishi mumkin. Kimningdir bexosdan aytgan so'zi, tasodifiy so'hbatdoshning sovuq qarashi ham, jiddiy ko'ngilsizlik va muvaffaqiyatsizlik bo'lmasa ham, ruhan to'shkunlikka to'shishi mumkin. Aksincha, qiziqarli so'hbat, bir daqiqalik maqtov, kimdandir eshitgan xavasni keltiradigan, kelajak ham ho'shchaqchaqlik va qo'vnoqlikka olib kelishi mumkin. Ochiq va xayajonli so'hbatlar davrida yo ko'lgini yoki ko'zida yoshni ko'rish mumkin. Bunday vaqtda hamma narsa kayfiyatga bog'lik bo'ladi: o'zini xis qilish ham, kayfiyat ham, uyqusi ham, ish qobiliyati ham.

Ulfatlarining o'zgaruvchan vaziyatini yoqtiradi, ozodlikka intilishi o'rtamiyonadir. Agar noqulay oilaviy sharoit bo'lsa, bu intilishi ko'chayadi. Tengdoshlari bilan guruhlarga ajralish kayfiyatga bog'liq bo'ladi. Kayfiyat yaxshi bo'lganda ulfatlarni izlaydi, kayfiyat yomon bo'lganda, ulardan qochadi. Tengdoshlari orasida yulboshchi roliga davo qilmaydi. Sevimli ishi bekordan-bekorga o'zoq gap sotish, bazan badiiy xavaskorlik yoki ayrim o'y xayvonlari bo'lishi mumkin. Jinsiy faollik odatda tegishish va hotin-qizlarga mulozamat qilishi bilan chegaralanadi.

Asabi zaiflik - A. Bolalikdan kuyidagi belgilar ko'zga tashlanadi: yomon o'yqu, ishtaxasi yuklik, injiklik, qo'rqoqlik, bazan kechasi qo'rqish, duduklanish va boshqalar. O'cmirlik davrida tez charchash, tez jahli chiqish, vaxima to'shishi asosiy xususiyatlar xisoblanadi. Charchash ayniqsa, aqliy mashg'ulotlar, yoki jismoniy va xissiy zo'rikishda, musobaka sharoitida yaqqol ko'rinadi. Ko'pincha bular-bulmas sabab jahli chiqish, birdan jazavasi tutishga olib keladi. Jahli chiqish, ko'pincha afsuslanish va ko'z yosh bilan almashadi. Vaximaga to'shish ayniqsa ko'chli bo'lishi mumkin. Bunday O'smirlar kichik tana sezgilariga ham etibor berishadi, bajonudil davolanadilar, o'rin-tushak qilib yotib oladilar. Ko'pincha ug'il bolalarda vaximaga to'shish manbai yurak xisoblanadi. Spirtli ichimliklarni istemol qilishi xos emas. Tengdoshlariga, ulfatlarga intiladi, lekin ulardan tez charchaydi va yolgizlikni afzal ko'radi yoki do'st bilan muomala qilishni yoqtiradi. O'z-o'zini baxolash sog'liq haqida g'amxurlikni aks ettiradi.

Senzitiv tip – S. Bolalikdan qo'rqadigan va ho'rqadigan bo'ladi. Ko'pincha qorongidan qo'rqadi, xayvonlarni chetlab utadi, bir o'zi uyda kulflanib yolg'iz qolishga qo'rqadi, tengdoshlaridan yotsiraydi. Xarakatli uyinlarni va janjal to'polonni yoqtirmaydi. Notanish kishi bilan osonlikcha muloqatga kirisha olmaydi. Bularning bari atrofdagilardan ajralgandek va odamlardan yotsiraydi, - degan noto'g'ri tasavvurga olib kelishi mumkin. Haqiqatda esa bunday bolalar o'rganib qolgan kishisi bilan ko'p gaplashadi, o'zidan kichiklalar bilan uynashni yoqtiradi, chunki ular bilan o'zini xotirjam va ishonchli sezadi. To'g'ishganlari va yaqin kishisiga mehr kuygan, «uy bolasi» hisoblanadi. Maktab ularni tanaffuslardagi shovkin so'ron, o'rishi bilan qo'rqitadi. Odatda tirishib o'qiydi. Har xil nazorat, tekshiruv, imtixonlardan qo'rqadi. Kupincha doskada javob berishga uyaladi. Maxmadona deb nom chiqarishdan uyaladi. Bir sinfga o'rganib va xatto ayrim sinfdoshlari tomonidan takibga olinishdan iztirob chekib, boshqa sinfga o'tadi. O'smirlik yoshining boshlanishi hech kanday asoratsiz o'tadi.

Katta o'smirlik yoshiga o'tishi bilan qiyinchiliklar boshlanadi. Bu tipning ikki asosiy xususiyati ko'zga tashlanadi. Haddan tashqari tasirlanuvchanlik va shaxsiy etukmaslikni xis qilish, o'zidagi ko'p kamchiliklarni, ayniqsa, axloqiy va irodaviy soxalarda ko'radi. To'g'ishganlariga bolalarcha mehr kuyish saqlanib

qolgan. Yaqin kishilarining g'amho'rligiga bajonudil ko'nikadi. Javobgarlik, bo'rch hissi, o'ziga, atrofdagilarga haddan tashqari ahloqiy talablar erta shakllanadi. Tengdoshlaridan yotsiramaydi, ularga intiladi, lekin, do'st tanlashni yaxshi biladi, do'stlikka mehr qo'ygan. Shovqinli ulfatlardan yaqin do'stni afzal ko'radi. Bunday o'smirlarni qiziqishi ikki xil buladi. Birinchisi - aqliy, ahloqiy o'smirlarning xarakteri kasb etadi (sanat, musika, rassomlik, uy gullari va boshqalar). Bu jarayonning o'zidan orom oladi, umuman katta natijalarga intiladi. Qiziqishlarning ikkinchi xili shaxsiy etukmaslikni bartaraf etishga intilishdan iborat. Bu erda erishadigan natija va tan olish muximdir. O'g'il bolalar irodasizlikni sportning ko'chli turlari bilan shug'ullanib, bartaraf etmokchi bo'ladilar. Qiz bolalar bo'lsa, tortinchoqlik va o'yatchanlikni jamoat ishlarini bajarish bilan bartaraf etishga intiladilar.

Ruhiy zaiflik – R. Bolalik davrida tortinchoq va qo'rqoklik bilan bir xarakatlarning qovushmaganligi, fikrlashga layoqatlilik va yoshiga mos bo'lmagan intellektual qiziqishlar erta uyg'onadi. Bazan notanish kishilardan va yangi predmetlardan qo'rqish, qorongilikdan, yopik eshik ortidan qolishdan qo'rqish ko'zatiladi. Psixoastenik xususiyatlari turlicha ko'rinadigan qiyin davr maktabning 1 - sinfiga to'g'ri keladi. Bu tipning asosiy xususiyatlari -ikkilanuvchanlik, har xil fikrlarga ishonish va o'z yaqinlarining kelajagidan hadiqsirash turidagi tashvishli go'monsirash va boshqalardir. O'g'il bolalarga onasidan xavotirlanish xos.

Ikkilanuvchanlik xos, ayniqsa, mustaqil tanlash kerak bo'lganda, o'zoq uylanadi. Lekin, qaror qabul qilinganidan keyin tezda bajarilishi kerak, bunda kishini hayron qoldiradigan chidamsizlik xos. Jismoniy taraqqiyot yaxshilikni istashdan iborat. Barcha qo'l ko'nikmalari va sport mashg'otlarini yaxshi egallay olmaydi. Bundan sportning oyoqqa og'irlik to'shadigan turlari mustasno. Bu turlardan bazan yaxshi natijalarga ham erishish mumkin.

O'smirning ozodlikka intilish reaksiyasi ko'chsiz ifodalangan, bu reaksiya ko'pincha qandaydir yaqin kishilar bilan bog'liqlik bilan almashgan tengdoshlariga intilish tortinchoklik shakllarida ko'rinadi. Qiziqishlar intellektual - ahloqiy sevimli ishi bilan chegeralanadi. Jinsiy hayot (taraqqiyot) qisman umumiy jismoniy taraqqiyotidan o'stun keladi. O'smirlarga hulq-atvor bo'zilishi (uydan

qochish, spirtli ichimliklarni istemol qilish) xos. O'z-o'zini tahlil qilishga layoqatli bo'lishga qaramasdan o'z-o'zini baholash to'liq va to'g'rilik bilan farqlanmaydi. Ruhiy zaiflik xususiyatlari «yuqori aqliy javobgarlik» sharoitida ko'chayadi, yani, kattalar, bolalarga, kichiklar yoki nochor azolariga qarshi topshirilganda zurayadi.

Shizoid tip - Sh. Bunday bolalar bolalikdan yolg'iz uynashni yoqtiradi. Ular tengdoshlariga kam intiladi, shovqinli uyinlardan qochadi, kattalarning o'zaro so'zlashlarini jim o'tirib tinglashni afzal ko'radi. O'smirlik yoshida shizoid tipning barcha xususiyatlari chuqorlashadi. Dastlab odamlarga aralashmaslik va o'zoqlashishni ko'rish mumkin. Bazan yolg'izlik o'z qiziqishlari bilan yashaydigan o'smirlarni oz darajada o'ziga tortadi. Aloqa urnata olmaslik qobiliyati hammadan ko'p uni tashvishga soladi. O'ziga uxshash do'stni izlashdagi muvaffaqiyatsiz o'rinishlar, aloqaning tez o'zlashi yanada tortinchok bo'lishga majburlaydi.

O'zgalar uchun ichki dunyosi har doim yopik va ko'pincha sarguzasht ishlar bilan to'la bo'ladi, shizoid o'smirlar to'satdan yaxshi tanish bo'lmagan va tasodifiy kishiga ham ichidagini aytib yoritishi mumkin. Shu bilan bir vaqtda ularning ichki dunyosi yaqin kishilarga nomalumliligi qolishi mumkin. Ichki dunyosini anglab bo'lmaslik va his-tuyg'olarini ko'rsatishda tiylik ko'p hatti - harakatlarini boshqalar uchun ko'tilmagan va tushunarsiz qiladi. Shizoid o'smir turmushdagi mayda g'amxo'rlikka chidashi mumkin, u buni sezmasdan o'rnatilgan tartib va rejimga buysinishi mumkin. Lekin, uning sarguzashtlari, qiziqish dunyosi haqida ruhsatsiz gapirishga o'rinishga ham katiy norozilik ko'rsatishi mumkin. Atrofdagilar uning jinsiy faolligini sezmasligi mumkin. Lekin tashqi «shaxsoniylikka qarashli», jinsiy hayotdan hayratlanish yoki ishqiy sarguzashtlar bilan birikishi mumkin. Guruh qonunni bo'zishlar hos emas. Lekin guruh «o'z odami deb tan olinishi uchun», «guruh uchun» jinoyat qilishga ham tayyor. Ulfatlar orasida juda sezgir, hotin-qizlarga mulozamat ko'rsatishga, tegishishga, sharoit mavjud bo'lganda jinsiy yaqinlik qilishga qodir emas. Shizoid o'smirlar o'zgalar uchun tasodifan eng qo'pol shakllarda jinsiy faollik ko'rsatishi mumkin.

To'tqanoqli tip - T. Bazi xollardagina bu tipning xususiyatlari bolalikdan namoyon bo'ladi. Bunday bola soatlab yig'lashi mumkin, uni ko'ndirish juda

shafqatsizlik kurinishlari namoyon bo'ladi, bunday bolalar xayvonlarni qiynashi, kichiklarning jig'iga tegishni, o'jizlarning o'stidan kulishni yoqtiradi. Maktabda o'quv qo'rollarni to'tishda juda tartibli. Ko'pchilik xollarda bu tipning xususiyatlari o'smirlik yoshida namoyon bo'ladi. Ulardan asosiysi - eng yomon darg'azab bo'lgan davrda va zaharini sochish mumkin bo'lgan insonni izlash xisoblanadi. Bunday xolat soatlab, ko'nlab davom etadi. U jazava to'tishi bilan bog'liq. Affektiv portlash to'satdan ro'y berganga uxshaydi. Affekt o'zoq, asta-sekin sodir bo'ladi. Arzimas narsa portlashga sabab bo'lishi mumkin. Qattiq xayajonlanish xolati faqat ko'chli bo'lib qolmay, u o'zoq vaqt davom etadi. Instinktiv xayot qattiq zo'riqish bilan ajralib turadi. Ko'chli jinsiy qiziqish shafkatsizlik layoqatlari bilan birlashishi mumkin. Sevgi bilan birga ko'chli rashq ham mavjud. Spirtli ichimliklarni istemol qilish og'ir janjallar bilan tugaydi. Mastlikda qilgan ishini bilmaydi. Qo'mor uyinlariga ishkiboz. Boyishga bo'lgan qiziqish tez uyg'onadi. To'plangan narsasining moddiy boylik bo'lgan uchun uni to'plashga qiziqadi. Sport jismoniy ko'chni rivojlantirishga imkon bergani uchun o'ziga tortadi. Qo'shiq aytish va musika bilan yolg'iz shug'ullanishni yoqtiradi, bunda u zo'r xissiy orom oladi. Bunda imillab xarakatlanish, besunakaylik, xarakat va xissiyotan tortib, tafakkur va shaxsiy kadriyatlargacha hamma narsada ko'rinadigan so'stlik umumiy xususiyat xisoblanadi. O'z ishiga zehni etsa ham hamma qoidalarga birma-bir rioya qiladi. O'z sog'ligiga katta etibor berish, shaxsiy qiziqishlarga rioya qilish, gina saqlash, xafagarchilikni unutmaslik, qiziqishlarning ozgina cheklanishidan g'azablanish bilan birikadi.

Jazavali tip - J. O'zidan boshqani uylamaslik, o'zini hammadan baland qo'yish (egotsentrizm), atrofdagilarning har doim unga etibor berishlariga intilish, u bilan faxrlanishlariga, unga xayron qolishlariga, xurmatlashlariga, hamdard bo'lishlariga intilish asosiy xususiyat xisoblanadi. Eng yomoni faqatgina kelajakda oddiy hech kim nazariga ilmaydigan, oddiy odam bo'lib qolishidan ham chuchib, o'ziga nisbatan nafrat qo'ziydi, g'azabi qiynaydi. Qolgan barcha sifatlar shu xususiyat bilan aniqlanadi. O'ziga etiborini qaratish uchun o'z shaxsini bo'rttirib yolg'on so'zlaydi, xom hayol so'radi. Xaqiqiy chukur xissiyot mavjud emas.

O'smirlik yoshida xuddi shu o'rtoqlarining etiborini qaratish maqsadida hulq-atvor bo'zilishlaridan foydalanishi mumkin. Ular dars qoldiradilar, mehnat qilishni istashmaydi, ularni bir xil hayot qoniktirmaydi, ularning obru talabligini qondiradigan o'qish va mehnatda ho'rmatga sazovor bo'lish uchun ham, tirishkoklik ham etishmaydi. U bekorchilik qilishi bilan bir vaqtda kelajakda zo'r kasb egasi bo'lishga davo qiladi. Jamoa joylarida kishining jig'iga tegadigan hulq-atvorini namoyon qiladi. Odatda hulq-atvorning juda og'ir bo'zilishidan qochadi. Uydan qochib ketish bolalik davridan boshlanishi mumkin. Uydan qochgan bolalar, ularni izlab boradigan joylarda bo'lishga yoki militsiyaning etiborini o'zlariga qaratishga intilishadi. Spirtli ichimliklarni ko'p istemol qilib, mast bo'lishni yoqtirishadi. Bazen o'smirlar o'zlarini nashavand qilib ko'rsatishga ham tayyorlar. Tengdoshlar bilan guruhlariga birlashganda raxbarlikka davo qiladi. Guruhning kayfiyatini juda yaxshi xis qilganlari uchun bunday o'smirlar undagi intilishlarni, takliflarni, xodisalarni birinchi bo'lib ifodalaydilar, tashabbuskori bo'ladilar. Qiziqishlar hammanikidan baland. Bo'ning uchun badiiy xavoskorlik ham yog'lar gimnastikasi ham, zamonaviy falsafiy oqimlar tanlanishi mumkin, bunda bu mashg'o'lotlar ko'p mehnat talab qilmasligi kerak. Jinsiy mayli unchalik ko'chli emas. Jinsiy hulq-atvorida teatral uyinlar ko'p. O'smirlar ko'pincha o'zlarining jinsiy xis-tuyg'o'larini yashiradilar, o'rtoqlari orasida obrusi to'shib ketishdan qo'rqib, bu mavzuda so'hatlashishdan o'zlarini olib qochadilar, o'zlarini-o'zlari haqqoniy baxolamaydilar.

Bush tip - B. Bolalikdan qo'loq solmaslik bilan ajralib turadi, hamma joyga «bo'rnini tikadi», lekin ular jazodan qo'rqib, boshqa bolalarga osonlik bilan buysunishadi. Hulq - atvorning oddiy qoidalarini qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar. Ularni har doim ko'zatib turish kerak. Ularda birinchi sinfdayok o'qish istagi yuq. Qattiq nazorat qilishganda ilojsizlikdan buysunishadi, lekin ilojini qilib, darsdan qochishga xarakat qiladi. Kattalar buyurgan har qanday ishda, burch va majburiyatlarni bajarishda to'liq irodasizlik namoyon bo'ladi.

Bekorchilikka, maxmadonagarchilikki, uyin-kulgiga, kayf-safoga ko'chli intilish juda erta seziladi. Darsdan qochib, kinoga kiradi yoki ko'chada uynab yuradi. O'rtoqlari tomonidan gijgijlangani uchun, ulfatlarni deb, engiltak hulq-

atvor egalariga bajonidil taqlid qiladilar va ularga buysunadilar. Har bir kunni ko'chadagi ulfatlar orasida utkazishga tayyor. Bolalik davridanok chekishni boshlaydi. Mayda o'g'riliklar qiladi. O'smirlilik davrida kino kabi oldingi qiziqishlar vaqtini chog' qilmay qo'yadi. Bezorilarcha xarakat qiladi, nashavandlikka qiziqish ko'rinadi. Uyini-kulgi qilish uchun hulq-atvor bo'ziladi. Spirtli ichimliklarni istemol qilish erta (bazan 12-14 yoshdan) boshlanadi. Ular hech qachon yaqin kishilarni chin dildan sevmaydilar. Oilaviy tashvishlarga beparvo qaraydilar. Uning uchun yaqin kishilari eng avvalo uyini-kulgi manbai xisoblanadi. Kuchadagi yomon bolalarga erta qo'shilishga intiladi. Ular o'zlarini - o'zlari mashg'ul qilishadi, yolg'izlikni yoqtirmaydi va bunday davrlarda uyini - kulgi uchun joy izlashadi. Bo'sh o'smirlarda tashabbuskorlikning etishmasligi va qo'rqqoqlik, ularni bunday guruhlarining qo'roli bulib qolishiga olib keladi. Guruhiy qonun bo'zishda o'smirlar «emagan somsasiga po'l tulaydilar». Qandaydir mehnatni talab qiladigan qiziqishlarga ular erisha olmaydilar. Shuning uchun tasodifiy uchrashib qolgan kishi bilan soatlab gap sotadilar, qo'mor uynaydilar. Jinsiy mayli unchalik ko'chli emas, lekin kuchadagi guruhlar bilan bo'lishi jinsiy tajribasining erta ortishiga olib keladi.

Moslashuvchan tip - M. Asosiy xususiyat tevarak - atrofga doim moslashish xos. Ularning hayot qonuni - «hammaga uxshab» uylash, «hammaga uxshab» xarakat qilish, xamma narsa hammanikiday bo'lishiga intilishdir. Bunda «hamma» deb tevarak-atrofdagi kishilar tushuniladi. Ular «hammadan» qolib ketishni istamaydi. Bu ayniqsa, kiyimlar modasida aniq ko'rinadi. Qandaydir yangi moda chiqqanda, uni moslashuvchan tip vakillaridan ko'p qoralovchilar bo'lmaydi. Ular yangi modani o'zlashtirib olganlari zaxoti bu kiyim ularga yoqib qoladi, ilgari bu kiyimni yomonlaganliklarini ham unutib yuborishadi.

Tevarak - atrof har doim mos bo'lishga intilib, hech qachon unga qarshi chika olmaydilar. Shuning uchun yaxshi kishilar orasida yaxshi bo'lib, xamma ishlarni bekamukust bajarishadi. Bezorilar orasiga to'shib qolganlarning hulq-atvoridagi barcha odatlarni va qiliklarni o'rganib olishadi. Moslashuvchan o'smirlar «ulfat uchun» ichaverib piyanista bo'lib ketishi va guruhiy qonunbuzarlikka tortilishi mumkin. Moslashuvchan tipning bolaligi kattalar

tomonidan nazorat qilib turilsa, yaxshi utadi. Bu tip fakat o'smirlik yoshida ko'rinadi. Ular o'rganib qolgan o'smirlar guruhini qadrlashadi, bu guruhning muntazamligini, tevarak - atrofning doimiyligini yoqtirishadi. Kasb tanlashda yoki o'qishni qaerda davom ettirishni tanlashda, ko'pchilik o'rtoqlari qaerni tanlashsa, u ham shu erni tanlaydi. Agar moslashuvchan o'smirlar o'rganib qolgan guruhni nima uchundir ruyihushlik bermasa, bu eng og'ir psixik kasallikdayok idrok etiladi. Ular ota-onalari yoki tarbiyachilari, o'rganib qolgan o'rtoqlari muhitdan qaytarib olingandagina bundan ko'tilishadi. Moslashuvchan tipning xarakteridagi bo'sh joy - bu keskin o'zgarishlarga chiday olmasligidir. Xayotiy stereotipning bo'zilib, o'rganib qolgan muhitdan ajralishdan qattiq azob chekishi mumkin. Bu o'smirlarning o'z-o'zini baxolashi yomon emas. Ularning ko'pchiligi o'z xarakteridagi asosiy xususiyatlarni to'g'ri baxolashadi.

****** Bu savolnoma 13-21 yoshdagi o'smirlar va yoshlarni tekshirishga muljallangan. Rus psixolog-olimi A.E. Lichko va uning xodimlari taklif etgan tiplarga bo'lish yordamida xarakterga o'rg'u berish (aktsentuatsiya) tipiga bog'liq ravishda tuzatish ishlarini olib borish mumkin. Xarakteri o'zgargan o'smir bilan ishlashning usullaridan biri - aktsentuatsiya tipiga bog'liq ravishda unga yaxshi tashki sharoit yaratishdir. Masalan, shizoid o'mirlarni faol jamoatchilik faoliyatiga jalb etishning, ko'p odamlar qatnashadigan jamoa tadbirlariga chorlashning foydasi yuq. Uni chuqur individual mashg'ulotlarni talab etadigan aqliy yoki jismoniy ishning biror turiga jalb etish ko'proq foydaliroq buladi (matematik to'garakga qatnashish, kompyuter uchun uyinlar va dastur to'zish v.h.)

2.3.2. Moslasha olmaslikni o'rganishning boshqa metodlari:

Chet el psixologlari Myurer va Smekal xarakterdagi tarbiyasi qiyinlikni o'rganish uchun kuyidagi savollarni tavsiya etadi:

1. O'zining tashki ko'rinishi haqida qanday qayg'uradi.
2. O'zining narsalari tartibini qanday saqlaydi (kiyimlarni taxlab qo'yadi va x.).
3. O'z majburiyatlarni eslatmasdan bajaradimi?
4. Kimgadir gap qaytaradi, qarshilik qiladi, qo'rqitadi.
5. Qaysarlikka nima sabab bo'lishi mumkin.
6. Aka va singillarning yoki boshqa bolalarning jahlini chiqaradi. Qanday qilib?

7. Tez-tez janjallar yoki qarama-qarshiliklar bo'lib turadi? kim bilan?
8. Kingadir qizganadi. Qanday qilib?
9. Kingadir xavas qiladimi? Boshqalarning uyinchoklarini oladi va hokazo.
10. Kingadir buyruq beradi. Ho'kmronlik qilishga intiladimi?
11. Kingadir itoat etishdan bosh tortadimi?
12. O'zi haqida narsalarni to'qib tashlaydimi?
13. O'zi qilgan ishdan buyin tovlaydimi?
14. Yolg'on gapiradimi? Qachon va qanday qilib?
15. Kimnidir aldashga intiladimi. Kimni va qanday qilib?
16. O'z uyinchoklarini, kiyimlarini haddan tashqari yomon qilib tashlaydimi?
17. Nimadir o'g'irlaydimi?
18. O'g'irlangan narsalardan qanday foydalanadi?
19. Daydib yuradimi? Qanday xolatlarda?
20. Maktabga bormay uynab yuradimi? Qanday xollarda?
21. Qanday qilib bulsa ham o'ziga etibor qaratadimi?
22. Uni qandaydir jinsiy yomon odatlari bormi?
23. Qiyin topshiriqlardan o'zini chetga oladimi, Qanday xollarda?
24. Muvvaffakiyatsizlikdan so'ng osonlik bilan orqaga qaytadimi?
25. Ko'pincha aybni boshqalarga to'nkarib, nimanidir baxona qiladimi?
26. O'z muvaffaqiyatsizliklarida boshqalarni ayblaydimi?
27. O'nda bo'rch xissi bormi?
28. Ko'chini rivojlantirishi va uni muntazam o'tkazish mumkinmi?
29. O'nda qandaydir hulq-atvor nuqsonlari bormi?

Myurer va Smekal yuqoridagi keltirilgan savollar buyicha ishlashning rasmiy qoidasini keltirmaydi.

****Biz yuqorida «tarbiyasi qiyin» bolalarni va o'smirlarini har xil toifalarga ajratish bazi qarashlarini bayon qildik. «Mehribonlik uyi» psixologi ishning u yoki bu yunalishini tanlab olishi, u o'z oldiga qo'ygan vazifalarga bog'liq ravishda «tarbiyasi qiyin» bolalarni ajratishning o'z metodlarini ham ishlab chiqish mumkin. Ko'pincha har xil nuqtai nazarlarni qo'llash foydali bo'ladi.**

XULOSA

Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov jamiyatimiz kelajagi yoshlarni tarbiyalash haqida to'xtalib, shunday degan edi: «Biz naslimizning kelajagi - sog'lom avlod uchun kurash boyladik. Shu nom obdon ta'sis etdik va maxsus xalqaro jamg'arma tuzdik. Bu bejiz emas. Sog'lom deganda biz faqatgina jismonan baquvvat farzandlarimizni emas, balki ma'naviy boy avlodni ham ko'zda tutganmiz. Chunki har taraflama sog'lom avlodga ega bo'lgan xalqni hech qachon yengib bo'lmaydi. Buni hammamiz yaxshi anglab olmog'imiz shart». Sog'lom avlod uchun kurash ta'lim-tarbiya tizimimizning barcha bosqichlarida qizg'in ravishda olib bormoqda.

«Mehribonlik uylari»dagi o'smir yoshdagi tarbiyalanuvchi bolalarni do'stona va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda mana shunday dastur va rejalarin ahamiyati kattadir. Shunday ekan, tarbiya jarayonida tarbiyachi - pedagoglardan ham juda katta mas'uliyat talab etiladi. Ularning boshchiligida bolalar bir - birlari bilar do'st, o'rtoq bo'lib inoq yashashadi.

Darhaqiqat, inson uchun eng oliy tuyg'u – do'stlik va mehnatsevarlik. Buni xalqimiz kishilari, shuni jumladan yoshlardagi eng yuksak, eng pokiza hislat, ma'naviyat kamolot, barkamollikka yetkazuvchi fazilatlarning eng asosiysi deb biladi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, bugun millatning, jamiyatning maqsadi, ma'naviy barkamol avlodni shakllantirish ekan pedagogic psixologiya ilmi ham, maktab ham maqsad yo'lida xizmat qilmog'i lozim. Darxaqiqat, milliy istiqlool g'oyasi va mafkurani mustahkamlashda o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda ta'lim-tarbiya, fan va madaniyat, jismoniy tarbiya va sport, oila va mahalla, maktabgacha ta'lim muassasalari, «Mehribonlik uylari», maktab va maktabdan tashqari muassasalarini o'rni beqiyosdir. Mamlakatimiz ta'lim sohasida, ta'lim tizimi oldiga o'sib kelayotgan avlodni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalash vazifasini quydi. Bunday ta'lim tizimini amalga oshirishda oila, mahalla va ta'lim muassasalarining hamkorlik ahamiyati juda kattadir.

«Mehribonlik uylarida» ham bunday ta'lim tizimiga mas'uliyat bilan qaralganligi kishini behad quvontiradi.

«Mehribonlik uyida» bo'lganimda, shu yerda tarbiyalanuvchi bolalar hamma narsadan, masalan: moddiy jihatdan ham, ma'naviy jihatdan ham ta'minlangan va ta'minlanib kelinmoqda. Biroq... bu yerdagi bolajonlar faqatgina ota-onaning mehriga muhtoj. Buning alam qilarli joyi shundaki, bolalarning 80 foizi - tirik yetim bolalar, ya'ni 80 foizining ota - onalari tirik. Bunday ahvolni ko'rib kishining ko'zlariga bexosdan yosh qalqiydi. Bunday holatlarni oldini olish esa, biz yoshlarni qo'limizda deb hisoblayman. Diyorimizda «Mehribonlik uylari» va shu yerdagi bolalar kamayadi deb umid qilaman.

Shunday kun keladi, keladi albat.

Yetimlik neligin bilmaydi go'dak

Gulzorda zog'ningmas shodon bulbulning

Go'zal xonishiga to'ladi yurak.

Prezidentimiz I.A.Karimovning «Biz yoshlarni hech kimga berib qo'ymaymiz, ularni o'zimiz tarbiya qilamiz, voyaga yetkazamiz», degan fikrlari ham fikrimizning yaqqol dalili bo'la oladi.

«Mehribonlik uylari» ota-onasiz yetimlarni sog'lom ruhda tarbiya qilishda alohida rol o'ynamoqda. 2009 - 2011- yillarda Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligiga qarashli Xujayli shahridagi 1-sonli Respublika «Mehribonlik uyi»dagi ota-onasiz, yetim bolalar orasida o'smir yoshdagi tarbiyalanuvchilarni do'stona va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash buyicha tajriba – sinov ishlari sohasida olib borgan ilmiy-tadqiqot ishlarimiz natijalari shuni ko'rsatadiki, yetimlarning bir-biriga bo'lgan mehr-muhabbati, do'stligi, o'rtoqligini rivojlantirish haqidagi tushuncha va tasavvurlariga ega bo'lgan taqdirdagina haqiqiy rivojlangan sog'lom inson bo'lib yetishishlari mumkin.

Tekshirilishi lozim bo'lgan boshlang'ich faraz sifatida odatda o'rganilayotgan tanlanmalarning natijalaridagi farq tasodifiy sabablar bilan izohlandi va farazimiz to'g'ri ekanligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-Toshkent, 2003.- 38 b.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. -T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. –T., 1997.
4. Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori - Toshkent.: Sharq, 1997.- 53b.
5. Karimov I. A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda.-Toshkent, 1999.- 73b.
6. Karimov I.A Yuksak manaviyat – engilmas ko'ch. Toshkent, 2008 y.
7. “Bolalar huquqi va manfaatini himoya qilish” Konvensiyasi, T., 2009 u.
8. Abdullo Avloniy. Muxtasari tarixi anbiyo va tarixi islom.-T, 1994.- 293b.
9. Abdullo Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. -Toshkent., 1994 .-237 b.
10. Abramova I. G. Delovie igrı v sisteme povisheniya kvalifikatsii. –M.: Znaniye,1992.-170 s.
11. Aydarova L. I. Deyatelnost shkolnika.-M.: Prosvesheniye,1990.- S.47-78.
12. Alekseev M. V. Konsultatsii: problemı vnedreniya ili osvoyeniya pedagogicheskix texnologiy.-M//Pedagogicheskiye texnologii.2005,№ 2.-S.71-88.
13. Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat.-Toshkent.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va sa'nat nashriyoti., 1992.-342b.
14. Barkamol avlod orzusi.-Toshkent.: Sharq, 1999.-228b.
15. Berdiyev G. O'quvchilarda shaxslararo munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari.// Xalq ta'limi, №6,1998, 61-65-bet.
16. Bepalko V. P. Slagayemie pedagogicheskoy texnologii.- M.:Pedagogika, 1989.-192 s.
17. Bepalko V. P. Pedagogika i progressivnie texnologii obucheniya.-M.: Pedagogika, 1989.-s.47-67.
18. Bohnishc S. Einige philosophisch-methodologische Fragen- Berlin, 1990.
19. Bloom B.S.A Taxonomy of Eucational Objektives Handbook.- Harvow 1965.- 83 p.
20. Bojovich L. I. Lichnost i yeyo formirovaniye v yunosheskom vozraste.-M.: Vldos, 1998,219 s.

21. Boliyev A. Mustaqillik va taraqqiyot yo'lidan: Markaziy Osiyo Hamdo'stligi// O'zbekiston ovozi.-1997.-29 iyun.-B.3.
22. Boltaboyeva M., Sattorov M. Ilmga baxshida umr.-Toshkent, 2004.- 248 b.
23. Voyshvillo Ye. K., Degtyarev M.G. Logika,-M.: Vldos,1998.- 528s.
24. Weiner B. Theorien der Motivazion. -Stuttgart: Klett, 1996.- 167 p.
25. Wegner G. Handbuh der Pedagogischen Diagnostik. -Berlin: 2000,R 56-67.
26. Widdel H. Fragebogen zur Attribuerung fon Erfolg und Misserfolg in der Schule. Beltz ,2000.- 189 p.
27. Giddens Entoni. Sotsiologiya.- T.:Sharq, 2002.-,848 b.
28. Guzeev V. V. Obrazovatel'naya texnologiya: ot priyoma do filosofii.-M.: Sentabr, 1996.112b.
29. Djeni Stil, Kert Meredis, Charlz Templ. Projekt: Chteniye i pismo dlya razvitiya kriticheskogo mishleniya. Posobiye 1-7. Bishkek, 2000.
30. Dayana Xalperi. Psixologiya kriticheskogo mishleniya.- S-Pb, 2000.
31. Devid Kluster. Tanqidiy fikrlash nima? K.Ishmatov tarjimas. «Tanqidiy fikrlash asoslari» dasturi.
32. Arendt H. (1977) Tinking New York: Harcourt.
33. Denyakina L.I. Pedagogicheskaya diagnostika-dvijushaya sila pedagogicheskogo kollektiva.-M.: Universitet, 2000.-198 s.
34. Dyui Dj. Individualizatsiya obucheniya shkolnikov. Chikago.,1991..
35. Yesipov N. Razmishleniya po povodu pedagogicheskogo masterstva. -M.: Progress, 1998.- 167s.
36. Jo'rayev R. H., Safarova R. G', Ibragimov X. I., Musayev U. Q. Pedagogika fani Konsepsiyasi. // Xalq ta'limi, 2004, № 5, 8-31-bet.
37. Jenks C. (ed). The Sjciology of Childhood. Sotsiologik istiqbolda bolalikning umumiy manzarasi. London, 1982.-456r.
38. Zazyun I. A. Osnovı pedagogicheskogo masterstva. M.: Pedagogika,1991.
39. Zankov L. V. Obucheniye i razvitiye.-M.: Nauka, 1998, 149 s.
40. Zunnunov A."O'zbek pedagogikasi tarixi".Toshkent "O'qituvchi"1997yil.
41. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya. -M.:Logos, 2002. 284 s.

42. Ibragimov X. I. Teoreticheskiye osnovy professionalnogo samovospitaniya budushix uchiteley nachalnix klassov (na primere pedvuzov): pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya.-T.,O'zPFTI, 1999 y.
43. Ibragimov X. I., Abdullayeva Sh. A. Pedagogika.T, Fan,2004.- 182 b.
44. Karimova V. Psixologiya. –T., 2002, 206 b.
45. Lienert G.A. Testaufbau und Testanalyse. Weinheim: Beits. 1999. -48 r.
46. Levitas G. G. Osvoeniye pedagogicheskix texnologiy.- M//Pedagogicheskiye texnologii, 2006, №5. S.-78.
47. Mavlonova R. va boshqalar. Pedagogika.-T.: Yangi avlod asri, 2003, 211b.
48. Mahkamov U. Madaniyat odobdan boshlanadi. // Fan va turmush, №2
49. MahkamovU. Axloq-odob saboqlari.-Toshkent,1994.-78 b.
50. Makarenko A.S. Pedagogicheskiye problemy podrastayushego pokoleniya,- M.: Vldos.,1999.- 457s.
51. M.Mahmudov.Ta'limni didaktik loyihalash. T., 1999 y
52. M.Mahmudov. Ikkilamchi didaktik loyihalar. «Pedagogik mahorat». 2003 y, 2- son, 20-23 betlar.
53. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar -T. , 2001,184 b.
54. Moreno M. Metodicheskiye voprosy pedagogicheskoy diagnostiki.-M.: Pedagogika, 1990.-94 s.
55. Munavvarov A. Q. Oila pedagogikasi.-Toshkent.: O'qituvchi,1994.- 127 b.
56. Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lug'at.-Toshkent.: Sharq, 1998.- 177 b.
57. Navoiy. Tanlangan asarlar, 7-t.- T.: Adabiyot va san'at, 1984, 189-b.
58. Nemov R. S., Olshanskiy. Kak razvivayutsya i krepnut ubejdeniya v period nraivstvennoy zrelosti.-M.: Pedagogika, 1991.- 403 s.
59. Odob bo'stoni va axloq gulistoni. Mahmud Hasaniy tarjimasi. T., 1994,
60. Oliy ta'lim me'yoriy hujjatlar to'plami.-T.:Sharq, 2001.
61. Ochilov M., Ochilova N. O'qituvchi odobi.-Toshkent, 1997.- 136 b.
62. Pedagogika tarixi. O.Hasanboyeva, J.Hasanboyev, H.Homidov.T.,-2004.
63. Piaje J. Rebenok i yego razvitiye.-M.: Znaniye,1984.-508 s.
64. Podlasiy I.P. Pedagogika. -M.: Vldos, 2003.- 576 s.

65. Rogov Ye. I. Nastolnaya kniga prakticheskogo psixologa v obrazovanii,- M.: Vldos, 1999.- 478s.
66. Roziqov O. va boshqalar. Didaktika. Toshkent, Fan, 1997.-302 b.
67. Rudiger Prozediagnos als neueres Konzept der Lernfahigkeitsdiagnose// -In Mandi H. neue modelle Annahmen und Befunde, 2002,77 r.
68. Sayidaxmedov N. Texnologik yondashuv ustuvorligi. // Ma'rifat, 2003
69. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar.- Toshkent, 2003, 172 b.
70. Semenova Z.V. Novie informatsionnie texnologii v obrazovanii: sostoyaniye i problemı. Internet yangiliklari axborotnomasi. -Toshkent., 2002 yil, №2, 51-54-b .
71. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish asoslari dasturi. –Toshkent., 2002.-294 bet.
72. Tursunov I. Nishonaliyev U. Pedagogika kursi -Toshkent., 1997, 188b
73. Turkistoniy Rahmatulloh. Ilm va iymon.-Toshkent, 1993.-78b.
74. Turdikulov E. O. Tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarga ekologik ta'lim berish.-Toshkent.: O'qituvchi,1991.-190b.
75. Farberman B., Musina R., Jumaboyeva F. Oliy o'kuv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari.-Toshkent.,GFNTI 2001.-192s.
76. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar.-Toshkent.,1999.- 84 b.
77. Feger H. Unterrichtcklima. Weinheim.- Beltz :1993.-,78-r.
78. Frances C. Waksler. Studying the Social Worlds of Children. London. //Bolalar rivojlanishi bo'yicha materiallar to'plami, 1991,-122 r.
79. Hartlej I. Stratedies from Programmed Instrukctionanal Technologj. London,1982, 179 r.
80. Heckhausen H. Motivation und Handeln. Berlin: Springer, 1997 - p.
81. Sharq tafakkuri xazinasidan. A. Sharopov tahriri ostida.-Toshkent.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1996.
82. Schmidt H. D. Zum Problem des Konstrukttbegriffs in der empirischen Personlickeitsforschung und-diagnostik- Z Psychol 1999, 182 r.
83. Yusupov E. Ma'naviyat asoslari -Toshkent, 1998- 409 b.
84. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi № 1.Toshkent.: Qomuslar bosh tahririyati, 2000. 767 b.

85. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Tuzuvchilar: Hoshimov K., Ochil S, - Toshkent.: O'zbekiston, 1999.- 461 b.
86. Quvvatov N, G'oziyev E. Vatanparvarlik his-tuyg'usini baholash mezonlari. // Xalq ta'limi, 1997 y, 2-son, B.4-9.
87. Quronov M. Q., Qurboniyozova Z.Q. Ijtimoiy pedagogika.-T.: RTM, 2003
88. Qurbonov Sh., Seytxalilov E., M. Quronov Milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar. -Toshkent.: Akademiya, 2002.
89. G'oziyev E. Tafakkur psixologiyasi -Toshkent.:O'qituvchi, 1994,-292 b.
90. G'oziyev E. Psixologiya.- Toshkent.: O'qituvchi, 1996,- 198 b.
91. Hasanboyev J. Y. Uzluksiz ta'lim tizimida tahsil oluvchilarning o'qish imkoniyatlarini aniqlash.-Toshkent.: Fan, 2005.-32b.
91. Hasanboyeva O. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi.-Toshkent.: O'qituvchi, 1996, 178 b.

Internet sayt materiallari:

www.bilimdon.uz, www.tatu.uz, www.ziyonet.uz, www.de.uz
www.psy.piter.com. (Psiportal, Stolitsa setevoy psixologii)
www.zadarya.freenet.uz.
www.psychologies.ru www.piter.press.ru www.vlados.ru .
<http://www.referat.ru>; www.pedagogika.ru; www.sinor.ru.nsu
www.school.edu.ru; www.nastavnik.iatp.bu www.pgpu.penza.com
www.inter-pedagogika.ru; www.school.edu.ru; www.inter-nastavnik.iatp.bu

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti (Shifr: 5A140802)

«Psixologiya» mutaxassisligining bitiruvchi kurs magistranti

Djumanova Gulaim Sultamuratovnaning

«MEHRIBONLIK UYI» TARBIYALANUVCHILARINING PSIXOLOGIK

XUSUSIYATLARI» (o'smir yosh davri misolida)

mavzusidagi yozilgan magistrlik dissertatsiya ishiga

ILMIY RAHBAR HULOSASI

Mavzuning dolzarbligi: Malumki, xozirgi kunda Respublikamizda **2,7 mingdan ortiq bola** «Mehribonlik uylari»da Davlat ta'minoti hisobidan ta'lim – tarbiya olmoqda. Bu maskanlardagi ta'lim – tarbiya jarayoni umumta'lim maktablaridan farq qiladi. Bu hammamizga ma'lumdir. «Mehribonlik uylari»dagi tarbiyalanayotgan bolalar psixologiyasi xususiyatlarini xisobga olgan xolda ushbu muassasalardagi shaxslararo munosabatlarini qaror toptirish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida samimiy munosabatni keltirib chiqarish, “Bolalar huquqi va manfaatini himoya qilish” Konvensiyasi talablari asosida ishni tashkil qilishni davr taqozo etmoqda. Shu bois dissertatsiya mavzusi dolzarb xisoblanadi.

Belgilangan vazifalarning amalga oshirilganlik darajasi: To'zulishi buyicha dissertatsiya qoidaga muvofiq 3-ta bo'limdan iborat: kirish, asosiy va yakuniy. Kirish bo'limida mavzuning dolzarbligi, tadqiqot maqsadi, vazifalari, predmeti va obekti, ishchi gipotezasi, ilmiy bazasi, muammoning tadqiq kilinganlik darajasi, dissertatsiyaning ilmiy-tadqiqot ishlar rejalari bilan bog'liqligi, amaliyotga tadbiq qilinishi, ilmiy tadqiqotning metodologik asoslari, tadqiqotning nazariy ahamiyati va amaliy zarurligi, natijalarning nashr etilishi, tadqiqot ilmiy metodlari hamda dissertatsiyaning tarkibi va xajmi haqida keng ko'lamda aytilgan. Asosiy bo'limi **2-ta bobga** bo'lingan bo'lib, uning «MEHRIBONLIK UYLARI» va uning TARBIYALANUVCHILARINI O'RGANISHNING NAZARIY JIHATLARI nomli birinchi bobida **5-ta paragraf** mavjud. «MEHRIBONLIK UYI» TARBIYALANUVCHILARI BILAN OLIB BORILADIGAN PEDAGOGIK - PSIXOLOGIK TADBIRLAR nomli ishning ikkinchi bobida **3-ta paragraf** mavjud. Yakuniy bo'limida ishga umumiy xulosa chiqarilib, takliflar berilgan. Ishning so'ngida esa foydalanilgan adabiyotlar tizimi tavsiya etilgan, shu jumladan, Internet materiallari ham keltirilgan. Ilovalar ham berilgan. Ish yaxshi yozilgan. Uning mazmuni, to'zulishi, xajmi va bezalishi buyicha kamchiliklar yuk.

Bajarilgan ishga talabanning munosabati: Magistrant tamonidan katta ilmiy tadqiqot ishi o'tkazilgan. Ishning boshida qo'yilgan maqsad va vazifalar bajarilgan. Ilgari surilgan ishchi gipoteza isbotlangan. Ish jarayonida magistrant masuliyatliligi, mehnatsevarligi, erkin fikrlashi, jiddiy munosabatini, tartib-intizomni va ijodiy qobiliyatlari singari o'zining ijobiy tamonlarini namoyon qildi. Maslaxatlar davomida ko'rsatilgan kamchilik va xatoliklarni magistrant o'z vaqtida faol tuzatib bordi.

Talabaning adabiyotlardan foydalanish va materialni mustaqil bayon eta olish ko'nikmalari: Ishning so'ngida esa foydalanilgan adabiyotlar tizimi tavsiya etilgan (90-dan ortiq), shu jumladan, Internet materiallari, elektron darsliklar keltirilgan hamda taqdimot materiallari (slydlar) tayyorlangan.

Talabaning tadqiqotchilik ko'nikmalari: talaba mavzu buyicha qator ilmiy manbalar va maxsus adabiyotlarni tadqiq qildi, ularni tahlil qilish va umumlashtirishda ilmiy-tadqiqot metodlardan foydalandi, jumladan, taqqoslash-solishtirish, ko'zatish, anketa, test, so'hbat va eksperiment metodlari; o'quv yurtlari talim-tarbiya tajribasini o'rganish metodi va hokazo.

Talabaning kasbiy tayyorgarlik darajasi, ya'ni pedagogik topshiriqlarni echa olishi, mustaqil qaror qabul qila olishi va hokazo: ilmiy-tadqiqot va pedagogik diplom oldi amaliyot borasida o'quv yurtlari talim-tarbiya jarayonini o'rgandi, tajriba jarayonidagi aniqlangan va tuplagan malumotlarni dissertatsiya ish mazmuniga kiritdi .

Olingan natijalarning amaliyotga ta'lim jarayoniga qo'llash imkoniyati hamda talabaning mutaxassisligi bo'yicha beriladigan kvalifikatsiyani olishga loyiqligi: Tayyorlangan dissertatsiya ishi yakunlangan ilmiy tadqiqot bo'lib xisoblanadi. Ishning mazmuni, ko'lami, bayon etilishi, bezalishi buyicha xato-kamchiliklar yo'q. Ish ozoda, toza va savodli yozilgan. Magistrlik dissertatsiya ishlariga qo'yiladigan barcha talablarga javob beradi. Ilmiy rahbar sifatidabu ishni men yaxshi bajarilgan deb xisoblayman, uni ilmiy tadqiqot sifatida rasmiy ximoyaga tavsiya etaman va - «a`lo» baxosiga baxolayman.

Ilmiy rahbar:

p.f.n., dots. Urumbaeva A.N.

Nukus shahri, iyun, 2011 yil

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
(Shifr: 5A140802) «Psixologiya» mutaxassisligining bitiruvchi kurs magistranti
Djumanova Gulaim Sultamuratovnaning
«MEHRIBONLIK UYI» TARBIYALANUVCHILARINING PSIXOLOGIK
XUSUSIYATLARI» (o'smir yosh davri misolida)
mavzusidagi yozilgan magistrlik dissertatsiya ishiga

T A Q R I Z

Men magistrant talaba **Djumanova Gulaimning** «MEHRIBONLIK UYI» TARBIYALANUVCHILARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI»(o'smir yosh davri misolida) nomli mavzuida yozgan magistrlik dissertatsiya ishi bilan tanishib chiqtim. Mening nazarimda, bu mavzu bugungi kunda katta ahamiyatga ega. Malumki, jamiyatimizda ma'lum miqdor bolalarning tarbiyasi, oilada ota-ona bag'rida emas, bolalar uylarida aniqrog'i yetimxonalarda kechmoqda. **Yetimlik** - tarixiy fakt, ota-onadan juda vaqtli judo bo'lishi, agar boquvchi bo'lmasa, biror-bir insonparvar oila yoki davlat muassasalarida tarbiyalanish ma'lum bir kishilar taqdirida ko'rinadi.

Magistrant talaba **Djumanova Gulaim** o'z ishida ushbu masalalar haqida chukkurrok tushuncha berishga harakat qilgan va faollik ko'rsatgan. Ishga reja tuzulib, shu reja asosida ketma-ketlik soqlanib, tadqiqotning ko'lamli mazmuni to'g'ri ochilgan. Ish umuman 3-ta bulim, 2-ta bob va 8-ta paragraftan iborat. Ishni yozishda bir qancha uslub va metodlar qo'llanilgan. Ayniqsa, diqqat-itiborga sazovor bulgan ishning tamoni – bu uning ikkinchi bobi va undagi keltirilgan metodikalar hamda tavsiyalar. Ishta talabalarga va «Mehribonlik uylari»da faoliyat ko'rsatayotgan barcha tarbiyachi-pedagoglarga berilgan xulosalar va tajriybalar buyicha ular o'zlarining qiziqtirgan masalalarin o'rganib topib olishsa buladi. Ishta ko'plagan tegishli ilmiy adabiyotlar va manbalardan hamda Internet materiallaridan keng foydalanilgan. Bir qancha slaydlar tayyorlangan.

Hulosa qilib aytganda, magistrant talaba **Djumanova Gulaimning** magistrlik dissertatsiya ishi shu singari ishlariga qo'yiladigan talablarga to'liq javob beradi. Uning yozilishi, tuzilishi, xajmi, mazmuni va bezalishi buyicha kamchilik yuq. Uni ommaviy ximoya qilishga tavsiya qilaman va «5» - «alo» baxosiga baholayman.

Tashqi taqrizchi,

Nukus pedagogika kolledji direktori
pedagogika fanlari nomzodi:

dots.PIRNIYAZOV I.K.